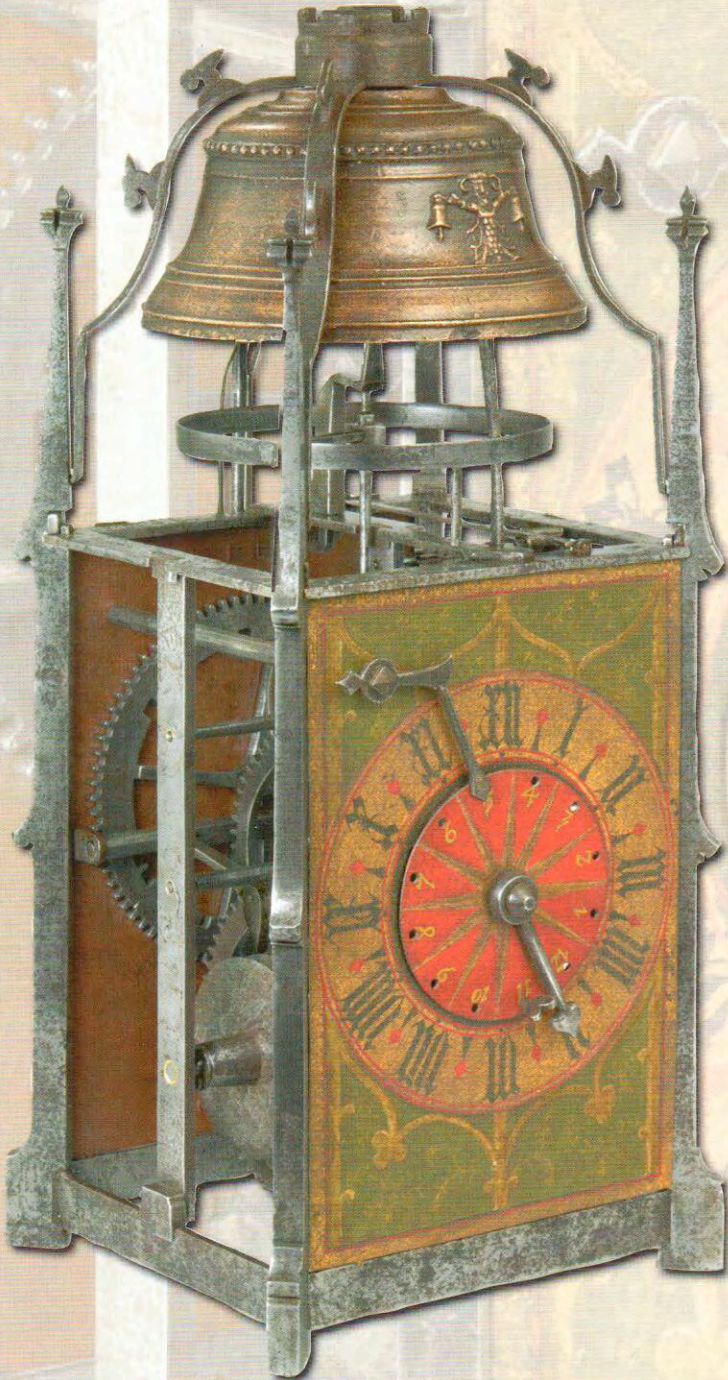

Tijdschrift

11/1

MAART 2011 • FEDERATIE KLOKKENVRIENDEN • PRIJS € 7,50

Een tweede 'Barentsz'-klok?

VROEG- GOTISCHE KLOK OP DE TEFAF

- Een provinciaal Amsterdammertje • Geen Groninger in Badhoevedorp?
- Een cadeau met een boodschap • Museum- en Verenigingsnieuws
- Bijzondere Luikse staande klok • Klokkencollecties willen samenwerken

TOINE DAELMANS LUIDKLOKKEN & TORENUURWERKEN

Wevestraat 30
5708 AG Helmond (Stiphout)
Telefoon: 0492-545577
Email: info@daelmans.com

Reparatie, revisie, verkoop
en levering van luidklokken
en torenuurwerk-installaties

De Federatie Klokkenvrienden

is een samenwerkingsverband van:

- Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven
- Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk
- Dutch Section of the Antiquarian Horological Society
- Sectie Uurwerkhers van de Nederlandse Juweliers en Uurwerkenbranche
- Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde
- Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk

Bestuur: **namens:**
E.H. Glasius, Schoonhoven
voorzitter
W. van der Krogt, MNU
secretaris
F. van Gurp, NJU
penningmeester
Ir. K. Roscam Abbing AHS
H. van der Burgt Schoonhoven
R. Kamphuis SMAT
W. van Vliet Schoonhoven

Secretariaat: Dorpsstraat 70a
1842 GW Oterleek
072 - 5346690
willemvdkrogt@hetnet.nl

Betalingen: ING nr. 7234958
t.n.v. penningmeester
Klokkenvrienden,
Rotterdam

Website: www.fed-klokkenvrienden.nl
De webmaster is H. van den Ende
junior, te bereiken op hans@hende.com

Vereniging van vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven

Secretariaat: Sjoerd Folkers
Polderpeil 336
2408 SE Alphen a/d Rijn
0172 - 574149
info@klokkenvrienden.nl

Betalingen: ING nr. 2820594
t.n.v. Vereniging Vrienden

Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk

Secretariaat: W. van der Krogt
Dorpsstraat 70a
1842 GW Oterleek
072 - 5346690
willemvdkrogt@hetnet.nl

Betalingen: ING nr. 3767920
t.n.v. Vereniging Vrienden MNU

Dutch Section Antiquarian Horological Society

Secretariaat: ir. K. Roscam Abbing
Anna van Burenlaan 3
2012 SL Haarlem
023 - 5292501
e-mail: k.roscamabbing@hecnet.nl

Sectie Uurwerkhers van de Nederlandse Juweliers- en Uurwerkenbranche

Secretariaat: Postbus 904
2270 AX Voorburg
Koningin Julianalaan 345
2273 JJ Voorburg
070 - 3866248

Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde (SMAT)

Secretariaat: G.J. van Vonderen
Vinklaan 6
5561 TL Riethoven
0497-514487
secre.smat@gmail.com

Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk
Secretariaat: ing. F. van den Boogaard
Amatist 41
1703 AR Heerhugowaard

Samenstelling TIJDSchrift

Redactie: E. H. Glasius / e.glasius@telfort.nl
M.F. Timmer

Advertenties: ir. L. A. A. Romeyn
tel. 0341 - 254265

Adreswijzigingen: Sjoerd Folkers, tel. 0172 - 574149

Druk: Drukkerij WC den Ouden bv

Vormgeving: Van Munster en Bos

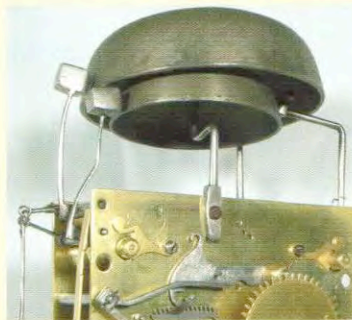
De sluitingsdatum van het volgende nummer is:

25 april 2011

De verschijningsdatum is: 16 juni 2011

In dit nummer onder andere

pagina 8
Een provinciaal Amsterdammertje

pagina 13
Een bijzondere Luikse staande klok

pagina 18
Klokken in moskee en kerk

pagina 27
Museum- en Verenigingsnieuws

Federatie op internet

Informatie over de opzet van de Federatie Klokkenvrienden en de verenigingen die tezamen de Federatie vormen, is te vinden op:
www.fed-klokkenvrienden.nl

Verantwoordelijkheid redactie

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van artikelen die onder naam worden gepubliceerd. Deze geven alleen de opvattingen van de auteur weer en de verantwoordelijkheid daarvoor berust uitsluitend bij deze auteur.

Vroeg-gotische klok op de TEFAF

Op de TEFAF in Maastricht (18 t/m 27 maart) is op de stand van Crijns & Stender een vroeg gotische klok te zien die vrijwel zeker van vóór 1500 dateert. Het uurwerk is grotendeels in originele staat. De klok vertoont grote overeenkomsten met de ijzeren klok die is meegegaan op de expeditie van Barentsz en Heemskerk naar Nova Zembla (1596/97) en die sindsdien bekend staat als de Barentsz-klok. Deze wordt bewaard in het Rijksmuseum en zal daar hopelijk weer worden geëxposeerd als de verbouwing klaar is.

Door Erik Glasius m.m.v. Mario Crijns, Kees Grimbergen en Kees Wijnberg

De klok werd enige jaren geleden aangeboden aan antiquair Mario Crijns. De klok kwam van een zolder in een Vlaams dorp en had daar vele jaren onopgemerkt gelegen. Dat was bepaald niet terecht want het is een zeer oud, grotendeels origineel, huisuurwerk dat bovendien grote gelijkenis vertoont met de klok die Willem Barentsz meenam op zijn laatste expeditie in 1596 naar de Noordelijke IJszee. Zoals bekend had die ten doel een noordelijke doorvaart naar China te ontdekken, waarvan werd verondersteld dat die veel sneller en veiliger

(de Tachtigjarige oorlog met Spanje) zou zijn dan de bekende zuidelijke. De klok is inmiddels gerestaureerd en wordt nu voor het eerst geëxposeerd (afb. 1).

Nova Zembla

De geschiedenis van de Barentsz-klok is uitvoerig beschreven in "Willem Barentsz en zijn Uurwerk" 1596-1996, een uitgave van het Museum van het Nederlandse Uurwerk ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling (17 augustus-31 oktober 1996), die aan de klok en zijn geschiedenis was gewijd. Omdat het schip door het steeds dikker wordende ijs niet verder kon varen, werd de bemanning gedwongen te overwinteren in een daartoe gebouwde hut, die het 'Behouden Huys' werd genoemd. Een groot deel van de scheepslading werd erin opgeslagen, waaronder de klok. Deze liep tot het zo koud werd, dat het uurwerk door bevroren van het smeermiddel stil bleef staan en de tijd verder werd gemeten met zandlopers. Op de terugtocht in enigszins aangepaste sloepen was alleen plaats voor de mannen en proviand, al het andere werd achtergelaten. Pas in 1871 ontdekte de Noor Elling Carsten de restanten van het 'Behouden Huys' met daarin o.a. de vastgeroeste en incomplete ijzeren klok. De ontdekte voorwerpen kwamen uiteindelijk terecht in het Rijksmuseum in Amsterdam.

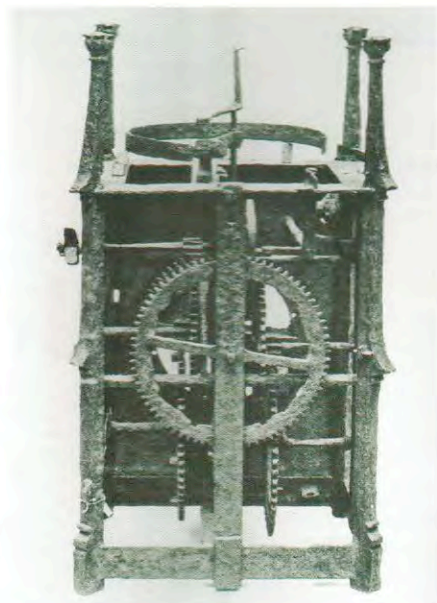
Originele staat

De vondst van deze 'Barentsz' klok is van historisch belang omdat dit het oudst

bekende huisuurwerk is waarvan vast staat, dat het in Nederlands bezit is geweest. Voor klokkenliefhebbers is misschien nog wel belangrijker, dat de klok in originele staat verkeert omdat deze na eind 1596 nooit meer gelopen heeft. De weinige gotische uurwerken die bewaard zijn gebleven, zijn alle in enige stadium veranderd, meestal werd de foliot of balans gewijzigd in een spillengang met (korte) slinger. Deze klok daarentegen had vanzelfsprekend zijn originele balans behouden. Wel werd al vóór de expeditie

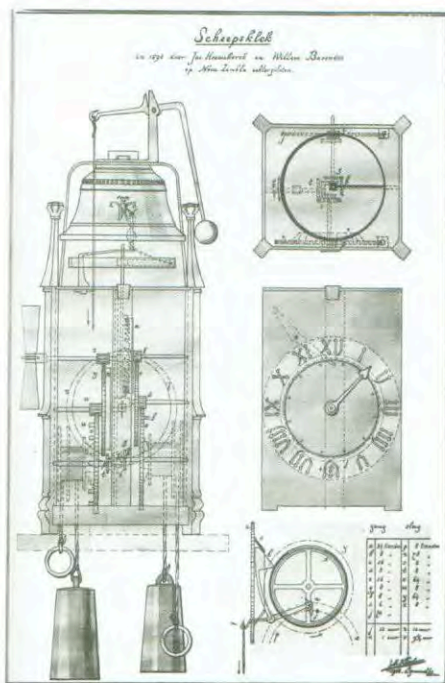

Afb. 1 - Vroeg gotische klok met slag- en wekkerwerk, vóór 1500 (collectie Crijns & Stender).

Afb. 2 - Het 'Barentsz' uurwerk zoals dat destijds in de collectie van het Rijksmuseum werd opgenomen, mét balans en zonder bel, foto uit 1928 (overgenomen uit: Wijnberg).

Afb. 3 - Tekeningen van de Barentsz-klok door Joh. Kleiboer (overgenomen uit: De Boer).

een wijziging in het slagwerk aangebracht. Dit is aangepast voor bediening van een (zwaardere) bel op afstand. De (zwaardere) hamer wordt aangedreven aan de achterzijde van het uurwerk met een draaipunt boven op de beldrager. De klok werd bewaard in de afdeling Vaderlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum. In 1928 is er voor het eerst een foto van gemaakt (afb. 2). Op deze foto is ook de balans afgebeeld, die later zoek is geraakt. In hetzelfde jaar maakt Joh. Kleiboer een tekening en een beschrijving (afb. 3). In de jaren vijftig is de klok getoond op de expositie 'Hoe laat was het' in Museum Willet-Holthuysen, en in de catalogus afgebeeld en kort beschreven. Dit museum bood in die tijd ook onderdak aan de collectie van de Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde (SMAT).

Replica

In de jaren negentig van de vorige eeuw ontstaat bij de bekende zelfbouwer C.J. Wijnberg belangstelling voor het Barentszuurwerk. Dankzij medewerking van het Rijksmuseum kan hij het origineel opmeten en details vastleggen. Vervolgens geven de vorig jaar overleden deskundige J.H. Leopold en MNU voorzitter prof.dr.ir. C.A. Grimbergen adviezen over de ontbrekende delen, en zo kan een complete set tekeningen worden gemaakt. Wijnberg vervaardigt op grond hiervan een replica, zij het niet gesmeed maar met moderne metaalbewerkingstechnieken. Deze wordt

geëxposeerd op de tentoonstelling "Willem Barentsz en zijn Uurwerk" (17 augustus – 31 oktober 1996) in het Museum van het Nederlandse Uurwerk (MNU). Wijnberg documenteert zijn werk uitvoerig, compleet met bouwtekeningen, in "Het uurwerk van de Barentsz-expeditie 1596" (uitgave MNU 1996).

Gelijkenis

De nu in Maastricht getoonde klok lijkt in velerlei opzicht op de historische in het Rijksmuseum. Aangezien deze niet beschikbaar is, is voor de vergelijking gebruik gemaakt van bestaande documentatie en van de door Wijnberg gebouwde replica. De overeenkomsten zijn zeer groot, zoals op de foto te zien is (afb. 4). Het verschil in beschildering heeft geen betekenis omdat de wijzerplaten verloren zijn gegaan. Wijnberg heeft er een gemaakt en in lichte kleuren beschilderd.

Afb. 4 - De gotische klok (links) naast de replica van de Barentsz-klok.

Daarbij keek hij naar oude klokken maar die zijn vrijwel altijd overgeschilderd. Ook van schilderijen met afbeeldingen van vroege klokken moet vaak worden vastgesteld dat de kleuren niet meer helemaal de originele zijn. De restaurateur van Crijns, Hans Grootswagers, baseerde zich eveneens op deze afbeeldingen en koos voor wat donkerder tinten.

Bel

Bij de klok van Crijns ontbrak de bel. Een nieuwe is gegoten naar voorbeeld van de Barentsz-klok, waarvoor destijds het Rijksmuseum een mal leverde. De bellen lijken veel op elkaar maar Crijns heeft voor een iets ander model gekozen. Als bekroning werd een ring met kantelen gemaakt. Dit model komt soms voor op gotische klokken uit de Zuidelijke Nederlanden en is in dit geval ontleend aan een klok in de collectie van de Stichting de Oude Tijdwijzer.

Afmetingen

Bij een vergelijking van de klokken valt niet alleen de algemene verwantschap op, maar ook de overeenkomst in formaat. Enige metingen (in cm) bevestigen dit:

	Barentsz	Crijns
grootste breedte	21,5	20,5
diepte	18,0	18,5
hoogte totaal	52,0	45,5
hoogte hoekstijlen	38,5	39,5
hoogte onderzijde stijlen-bovenzijde		
bovenplaat	28,3	27,0
breedte wijzerplaat	17,0	16,2
hoogte wijzerplaat	24,9	23,6

Uurwerk

Het meest opvallend is de overeenkomst tussen de uurwerken van beide klokken. Daarbij passen enige algemene opmerkingen:

- de Barentsz-klok was vanzelfsprekend uitgerust met een balans en is nooit gewijzigd. De klok van Crijns heeft eerst een verbouwing naar spillengang met slinger ondergaan en later naar ankerengang. Inmiddels is de balans terug gebracht;
- de sporen van de ombouw naar latere regelmechanismen zijn zichtbaar gebleven;
- het schakelrad in deze klok heeft nog het oude rondsel;
- de windvleugel van het slagwerk is vervangen, het aandrijvende rad is origineel. De windvleugel heeft een veel kleinere diameter dan die van de Barentsz-klok, zodat er een extra jaagrad is aangebracht (65.3 i.p.v. 8 omw/slag);
- de wekker bij de Barentsz-klok is aan de binnenzijde gemonteerd, bij de klok van Crijns aan de buitenzijde (afb. 5). Deze wekker is origineel, de uitlichting is opnieuw gemaakt;

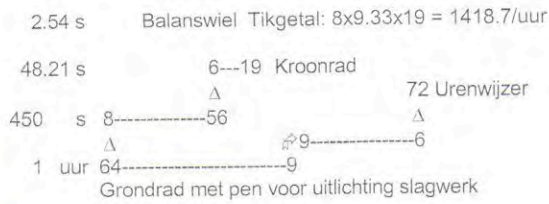
Afb. 5 - Achterzijde van beide klokken. Op de klok van Crijns is het wekkerwerk aan de achterzijde bevestigd en de windvleugel binnen het frame. De Barentsz-klok heeft de wekker links binnenin en de windvleugel rechts buiten.

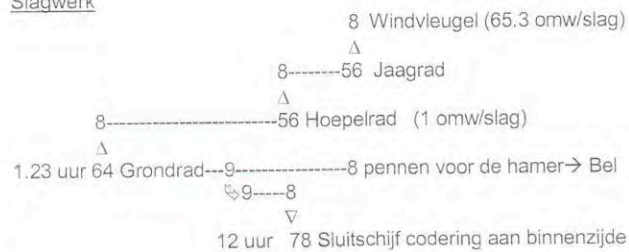
Bijlage: Vergelijking van de tandwieloverbrengingen

Gotische klok (Crijns)

Gaand werk

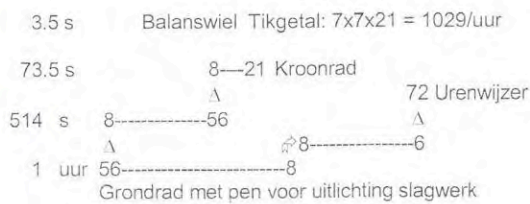

Slagwerk

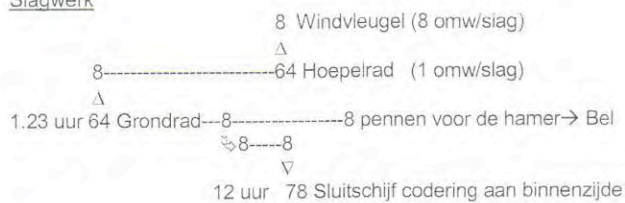

Barentsz-uurwerk

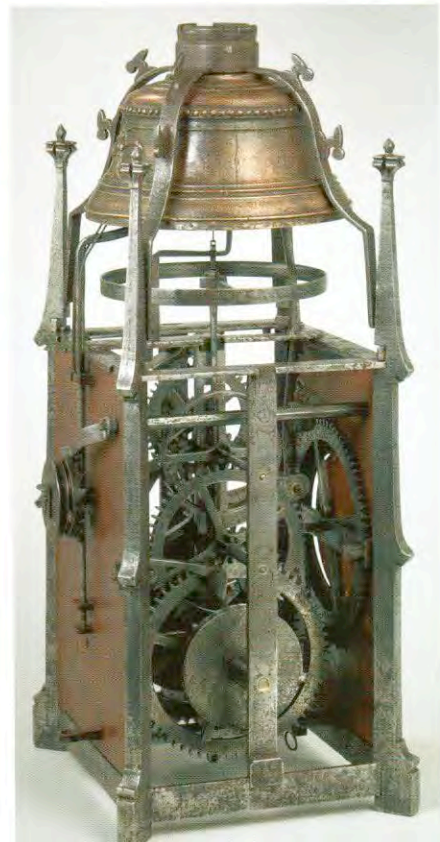
Gaand werk

Slagwerk

Notatieschema's. ---- : as; Δ : haakse overbrenging; ∇ : ingrijping tandwiel rondsel

Afb. 6 - Gotische klok, linker zijkant. Duidelijk is te zien dat de werken haaks staan op het wijzerrad resp. sluitrad.

gingen zijn bij de twee klokken met bijna hetzelfde hoogteverschil aangebracht. Ook de tandvorm van de tandwielen voor de haakse overbrenging is identiek. Deze bouwwijze houdt verband met de aard van de uitlichting van het slagwerk, namelijk via een inwendig verdeeld sluitrad. Veel kennis over deze vroege klokken is te vinden in 'The Almanus Manuscript' van J.H. Leopold. Beide klokken zijn geconstrueerd langs de lijnen die de monnik Paulus Almanus, wiens naam op zijn Duitse herkomst duidt, tijdens zijn verblijf in Rome in de jaren 1475 - 1485 heeft beschreven, welke aantekeningen door Leopold zijn uitgewerkt en van tekeningen voorzien. Het zijn prachtige staaltjes van smeedwerk want het smidsambacht was al zo ver dat onderdelen bijna tot de eindmaat werden gemaakt. Bij het uurwerk van Crijns kan bijvoorbeeld de zeskantige vorm van de assen worden bewonderd; door roestvorming is dit bij de klok in het Rijksmuseum niet meer zichtbaar. De Barentsz-klok is er dus niet een die speciaal voor deze zeevaarder is gemaakt. Het is een veel oudere klok die later is voorzien van een andere, buitenwaarts bediende, bel. Het is mogelijk dat de klok voor

- de ijzeren schijf vóór het wijzerrad, de daarin stekende pen voor de uitlichting van het wekkerwerk en de wijzer zijn vernieuwd;
- in de Barentsz-klok zijn geen sporen (gaatjes) aangetroffen, die er op zouden wijzen dat de klok ooit deurtjes heeft gehad. De klok van Crijns heeft deze gaatjes voor scharnierpennen wel. Besloten is echter geen deurtjes aan te brengen;
- de raderen in beide uurwerken zijn met keggen op de assen vast gezet;
- de balans loopt in beide uurwerken rechtsonder;

- de van links naar rechts lopende assen zijn bij beide uurwerken kenmerkend.

Haakse overbrenging

De belangrijkste overeenkomst tussen beide uurwerken is de haakse overbrenging tussen gaand en slagwerk enerzijds en wijzerrad en sluitrad anderzijds. Deze bijzondere constructie wordt alleen aangetroffen bij zeer vroege klokken (afb. 6). Een bijzondere overeenkomst tussen beide uurwerken is de plaats van de beide haakse overbrengingen. De lageraten bevinden zich in de centrale stijl. De overbren-

Klok voor de zeevaart?

In de catalogus bij de Barentsz tentoonstelling in het MNU in 1996 duidde ik al op de mogelijkheid dat de klok aan boord van het schip van Heemskerck daar een functie kon hebben gehad, bijvoorbeeld voor de indeling van de wacht, net zoals hiervoor zandlopers (glazen) werden gebruikt.

Anders dan wel wordt gedacht, kan een klok met balans of foliot wel functioneren op een zeilschip. Als de gewichten in een koker lopen en op tijd worden opgetrokken, blijft een klok met zo'n gangregelaar lopen, in tegenstelling tot een klok met een slinger.

Dit sluit ook de mogelijkheid niet uit dat zo'n klok al in de 15e eeuw werd gebruikt bij het navigeren. De nauwkeurigheid was natuurlijk onvoldoende voor het behouden van de tijd in de thuishaven met een precisie van enkele seconden, zoals Harrison veel later (1761) lukte. Maar men had al zeekaarten en op basis van de herkenning van landpunten konden de zeelieden met een slechte klok meer dan zonder klok.

Zo'n veronderstelling zou mede een antwoord geven op de vraag waarom er op zo'n vergelijkbaar en ogenschijnlijk ongeschikt vaartuig als een zeilschip toch zo iets kostbaars als een klok van nut kon zijn.

C.A. Grimbergen

gebruik op een zeeschip is vervaardigd of aangepast (zie kader).

Tandwielen

Ook verder vertonen de beide werken veel overeenkomsten. Duidelijk zijn het producten van smeden. Dit is heel mooi te zien aan de tandwielen waar de spaken in de klok van Crijns is ook duidelijk zichtbaar

Afb. 7 - Gotische klok, rechter zijkant. Met het trekarmpje kan het slagwerk gelijk gezet worden. De onderdelen van het frame zijn verbonden met constructies uit de houtbouw (waaronder zwaluwstaarten en half zwaluwstaarten) en vast gezet met keggen.

hoe de losse tandring is gemaakt. Op de zijkant van de tandtoppen zijn putjes aangebracht, die dienden voor de verdeling van de tanden op het rad. De tanden werden om de putjes heen uitgevijld. De constructie van het frame, dat bestaat uit stijlen die in de zijliggers haken en zijn vastgezet met keggen, is ontleend aan de houtskeletbouw (afb. 7).

De tandwieloverbrengingen zijn niet geheel gelijk maar vertonen wel overeenkomsten. Zo heeft het tussenrad van het gaand werk in beide gevallen 56 tanden en het uurrad 72 tanden. Voor het slagwerk hebben beide een grondrad met 64 tanden en een sluitrad met een vertanding van 78 tanden (zie verder het schema).

Datering

Op grond van allerlei kenmerken -stijl, opbouw en bevestigingen van het frame, ontbreken van schroefdraad, haakse overbrenging, slagwerk-constructie, wekkeruitlichting, gelijkenis met de in het Almanus manuscript beschreven klokken- kan worden vastgesteld dat de Barentsz-klok veel ouder is dan eerder wel werd aangenomen. Een andere aanwijzing hiervoor is ook het uitsluitende gebruik van ijzer. Pas in de 16e eeuw begon men te ontdekken dat wrijving van twee dezelfde metalen tegen elkaar zeer snelle slijtage geeft, al kenden sommige werkplaatsen wel een vorm van oppervlakte-harding van de tapen. Later ontstond de gewoonte om ijzeren assen in messing bussen te laten lopen. Röntgenonderzoek heeft uitgewezen dat de Barentsz-klok in het Rijksmuseum minstens eenmaal is verbust, maar met ijzeren bussen, dus in de periode dat het gebruik

van messing hiervoor nog niet bekend was. Een datering vóór 1500, wellicht midden 15e eeuw, is ook daarom waarschijnlijk. Dit geldt eveneens voor de klok van Crijns die zulke grote overeenkomsten met die van Barentsz vertoont. Deze heeft thans wel messing bussen, die echter duidelijk later zijn aangebracht.

Herkomst

Het is heel moeilijk vast te stellen waar klokken uit deze vroege periode vervaardigd zijn, want hierover zijn vrijwel geen gegevens bekend. In de brochure die de Barentsz tentoonstelling begeleidde, wordt er geen uitspraak over gedaan. Wijnberg komt via verschillende aanwijzingen -zoals constructie-details en versiering van het uurwerk- tot een situering in de Zuidelijke Nederlanden, destijds een van de meest welvarende streken van Europa.

Conclusie

Het is duidelijk dat de klok die nu door Crijns & Stender op de TEFAP wordt getoond, een bijzondere is, zowel door de hoge ouderdom als door de relatief goede en originele staat van met name het uurwerk. De overeenkomsten met de klok die Willem Barentsz op zijn reis in 1596 meenam, zijn zo groot dat mede hieruit eenzelfde bouwperiode, de 15e eeuw, kan worden afgeleid. Deze zelfde overeenkomsten geven voorts aan dat de klok in dezelfde streek, waarschijnlijk de zuidelijke Nederlanden, is vervaardigd; daarbij is ook niet uit te sluiten dat deze in dezelfde werkplaats is gemaakt.

Literatuur

Willem Barentsz en zijn Uurwerk, publicatie bij de gelijknamige tentoonstelling, MNU, 1996
Het uurwerk van de Barentsz-expeditie 1596, C.J. Wijnberg, MNU, 1996
Behouden uit het Behouden Huys, catalogus van de voorwerpen van de Barentsexpeditie (1596), gevonden op Nova Zembla, Amsterdam, 1998
Uurwerken, A.A. de Boer, Haarlem, 1980
Hoe laat was het? Het Nederlandse uurwerk, catalogus, Amsterdam, voorjaar 1956
Bouw replica Barentszklok, TIJDSchrift 97/1, maart 1997

Een provinciaal Amsterdammertje

Deze klok heeft een uurwerk dat in Amsterdam gemaakt zou kunnen zijn. De signatuur duidt daar ook op, maar die lijkt verzonnen. De kast vertoont echter vooral provinciale kenmerken en de wijzerplaat is deels over geschilderd. Lezers worden uitgenodigd mee te denken.

 Door Warner Meinen

De Nederlandse klokkenindustrie heeft in de afgelopen eeuwen veel soorten klokken voortgebracht. Bekende voorbeelden hiervan zijn de Haagse klok, de stoelklok en de staartklok. Vaak zijn de klokken door hun specifieke kenmerken en door goed gedocumenteerd vergelijkingsmateriaal

duidelijk aan een streek in Nederland en een periode toe te kennen. Hoe anders is het met de hier afgebeelde klok (zie afbeelding 1).

Eerste indruk

De eerste indruk die ontstaat bij het zien van de klok is dat het een kruising lijkt tussen een Amsterdammertje en een Friese staartklok. Het model oogt Amsterdams en ook de signatuur op de wijzerplaat "Van Oosterum Amsterdam" lijkt dit te bevestigen. Daar tegenover staat dat de "sobere" eiken kast, de staart en de beschilderde wijzerplaat dit enigszins tegenspreken.

Ook het uurwerk (afbeelding 2) komt in eerste instantie Hollands over, het heeft dubbelslagwerk met kwartierslag. Maar na wat langer en beter kijken blijken er veel kenmerken te zijn die opmerkelijk zijn.

Uit de omschrijving van het veilinghuis waar de klok gekocht is, blijkt dat zulke tegenstrijdige kenmerken al snel leiden tot een, mijns inziens, verkeerde conclusie. Namelijk "een 19e eeuwse kast met een uurwerk afkomstig uit een Amsterdammertje (18e eeuw)".

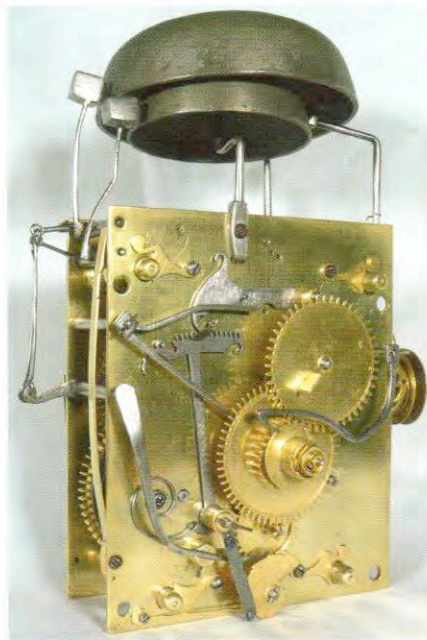
Kortom een klok die een serieuze beschouwing waardig is.

De kast

De kast is gemaakt van eikenhout en heeft een mooie patina, de afmetingen van de kast zijn: 82 cm hoog, 37 cm breed en 17,5 cm diep. De kap heeft duidelijk Amsterdamse invloeden maar is bij lange na niet zo rijk uitgevoerd als een hoofdstedelijk exemplaar. Aan de bovenzijde van de kap is duidelijk te zien dat op beide hoeken en op de top ornamenten aanwezig zijn geweest. Van welke vorm deze zijn geweest, is niet meer te achterhalen. De kap is voorzien van zijruitjes, is naar voren toe afneembaar en heeft een deurtje om toegang tot de wijzerplaat te geven. Het taps toelopende en afgeplatte topstuk van de kap valt op door z'n vorm en komt ook wel eens voor bij Friese staande klokken. De staart van de kast is relatief kort en heeft een provinciale uitstraling. Er is echter weinig gelijkens met de staart van een Friese staartklok. Het schuifmechanisme, waarbij de gehele voorzijde van de staart naar beneden schuift, om bij de slinger te kunnen, is bij deze klok niet aanwezig. Er zijn ook geen sporen te vinden die aangeven dat dit ooit zo geweest is. Om toch bij de slinger te kunnen is een luikje gemaakt dat er zo uit te nemen is. Alhoewel een klein luikje om bij de slinger te kunnen ongebruikelijk is, zijn er geen redenen om aan te nemen dat het luikje niet origineel is. Dan is er de combinatie kast en uurwerk. Het uurwerk past goed in de kast

Afb. 1 - 'Amsterdammertje' met provinciale kenmerken zoals een eenvoudige eiken kast

Afb. 2 - Het uurwerk met kwartierslag zou best in Amsterdam vervaardigd kunnen zijn

en de wijzerplaat staat keurig voor het bijbehorende venster. De plank waar het uurwerk op staat, is niet opgehoogd en de schroeven om het uurwerk mee vast te zetten passen goed. In de plank waar het uurwerk op staat, zijn ondiepe sleuven gemaakt waar de platines van het uurwerk precies in passen. Het voordeel van deze sleuven is dat het uurwerk makkelijker in de kast te schroeven is en dat het uurwerk niet op het plankje kan schuiven.

Al met al is met redelijke zekerheid te stellen dat de kast en het uurwerk origineel zijn en bij elkaar horen.

De wijzerplaat

De wijzerplaat (afbeelding 3) is gemaakt van ijzer en is aan de achterzijde voorzien van rode menie. Aan de achterzijde zijn ook, zoals gebruikelijk, de schijven voor datum en stand van de maan bevestigd.

De voorzijde van de wijzerplaat is geheel beschilderd. De beschildering vormt een kleurrijk geheel maar de beschildering binnen de cijferring past qua voorstelling en stijl niet bij de beschildering buiten de cijferring. Er is ook duidelijk kwaliteitsverschil tussen de beschildering buiten de cijferring en de beschildering er binnen. De beschildering buiten de cijferring, met name het tafereel met de zeilschepen, is van mooie kwaliteit, binnen de cijferring is het allemaal wat minder fraai. Bij nauwkeurige bestudering lijkt het ook wel of er een laag onder de beschildering binnen de cijferring aanwezig is die dezelfde kleur heeft

Afb. 3 - De beschildering van de wijzerplaat vertoont twee verschillende stijlen

als het rood dat buiten de cijferring gebruikt is.

De cijferring zelf is duidelijk een keer overschilderd, met een vergrootglas is duidelijk te zien dat dit niet erg nauwkeurig gedaan is. De signatuur kan hoogstwaarschijnlijk als verzinsel worden afgedaan, één kanttekening moet er toch bij geplaatst worden.

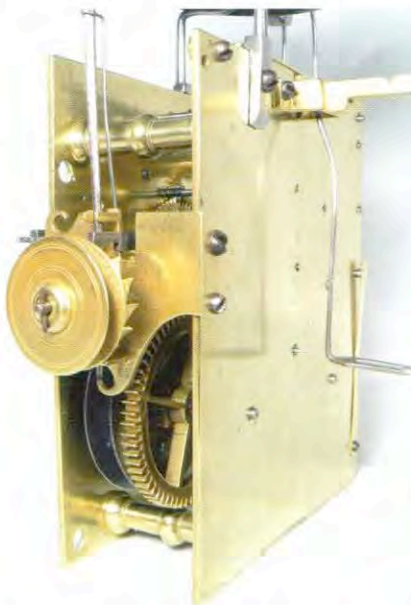
Vanwege de slechte overschildering van de cijferring is te zien, dat dezelfde signatuur er op de vorige beschildering ook al stond. Aangenomen dat een beschilderde cijferring wel een jaar of 50-60 mee gaat (zeker wanneer de schildering achter glas zit), zou de vorige beschildering er al wel zo'n 100-120 jaar geleden op gezet moeten zijn. De kanttekening betreft de motieven om een klok meer waard te maken door er een valse signatuur op de zetten; deze motieven waren in die tijd nog nauwelijks aanwezig, zeker gezien het feit dat het hier niet om een luxe Amsterdammertje gaat. Röntgenfoto's zouden meer duidelijkheid kunnen geven over de beschildering en de signatuur.

De wijzers van de klok zijn discutabel, ze zijn wel oud en van Hollands model, maar de uurwijzer is duidelijk te lang.

Uurwerk

Zoals eerder vermeld, doet het prachtige uurwerk (afbeelding 2 en 4) in eerste instantie Hollands aan, toch blijken er een flink aantal kenmerken ongebruikelijk te zijn.

Het uurwerk is 15,7 cm hoog en 13,5 cm breed en is voorzien van geschroefde

Afb. 4 - Het wekkermechaniek met mooie krullen

latches. Bij Hollandse klokken komen latches alleen op vroege klokken, tot ongeveer 1720, voor. In de provincie worden latches zo'n 40 tot 50 jaar langer toegepast, maar men komt ze maar sporadisch tegen.

Wat opvalt, is de fraaie vorm van de zaag en de lichter die de zaag blokkeert tijdens het slaan. De voortrein is verticaal opgebouwd en loopt zover naar onderen door dat het sterrad om het traprad te verzetten onder het uurwerk uitsteekt (afhankelijk van z'n stand). Hier is in de plank waar het uurwerk op staat een uitsparing voor gemaakt. De datumring en de maanschijf worden door 1 tandwiel met 1 nok verzet. De arm om de wekker te bedienen heeft z'n rare vorm te danken aan het feit dat deze buiten het bereik van de datum/maan nok moet blijven. De slagwerklichter komt vanaf de linkerzijde van het uurwerk en de zaagpal vanaf de rechterzijde, hetgeen zeer ongebruikelijk is bij Hollandse platine uurwerken. Het kwartiersslagwerk werkt op de gebruikelijke manier met een getrapte zaag en iets naar binnen staande uitlichtpennen op het minuutrad. Afbeelding 5 geeft de getrapte zaag en mooi versierde slagwerkonderdelen weer.

Net zoals bij het uurwerk van een Amsterdammertje zijn de treinen voor het gaande werk en het slagwerk naast elkaar geplaatst. Omdat de grondraden niet versprongen zijn, heeft de ketting een vreemde loop en raken de kettingdelen elkaar waar ze elkaar kruisen.

Afb. 5 - Fraai uitgezaagde slagwerkzaag en lichter

Friederichs, uw partner in winkel en werkplaats.

FRIEDERICHS BV

HORLOGE & KLOK
FOURNITUREN

TOSHIBA BATTERIJEN

ESA RUILUURWERKEN

GOUD & ZILVER
FOURNITUREN

GEREEDSCHAPPEN
& MACHINES o.a.

ELMA
BERGEON
METTLER
GREINER-VIBROGRAF
HERAEUS
RENFERT
ETIC
MULTIFIX
WALDMAN

WEKKERS, KLOKKEN
& HORLOGES o.a.

KIENZLE
PETER
ESGE
SCHMECKENBECHER
HANHART
EUROPA
ELITE
SCHMID-SCHLENKER
BARIGO
CLAUDIO CALLI

HAGERTY
ONDERHOUDS-
MIDDELEN VOOR
GOUD EN ZILVER

Stand Jaarbeurs
Beatrixgebouw 2E 515.
Tel.: (030) 2941501
Fax: (030) 2944214

Nijverheidsweg 15,
Postbus 16,
2100 AA Heemstede
Tel.: (023) 5232723
Fax: (023) 5232740

Eén optrekmechanisme

Opvallend is ook dat de klok middels beide grondraden op te trekken is. De palling van het optrekmechanisme van het gaande werk is weliswaar niet origineel maar oudere slijtsporen geven aan dat op het grondrad van het slagwerk ooit hetzelfde mechanisme heeft gezeten als dat van het gaandwerk. Dat de klok ooit 2 gewichten gehad zou hebben, lijkt ook al niet voor de hand te liggen daar het gewicht voor de slagwerktrijn 2 keer zo snel zou zakken als het gewicht voor het gaande werk.

Opmerkelijk zijn verder de armpjes die aan de assen van de belhamers zitten, deze zijn rond van vorm in plaats van de gebruikelijke rechthoekige vorm. De looptijd van de klok is 66 uur bij een opgehangen hoogte van 210 cm (gemeten tot centrum). Dit betekent grofweg dat het gewicht zo'n 75 cm per 24 uur zakt.

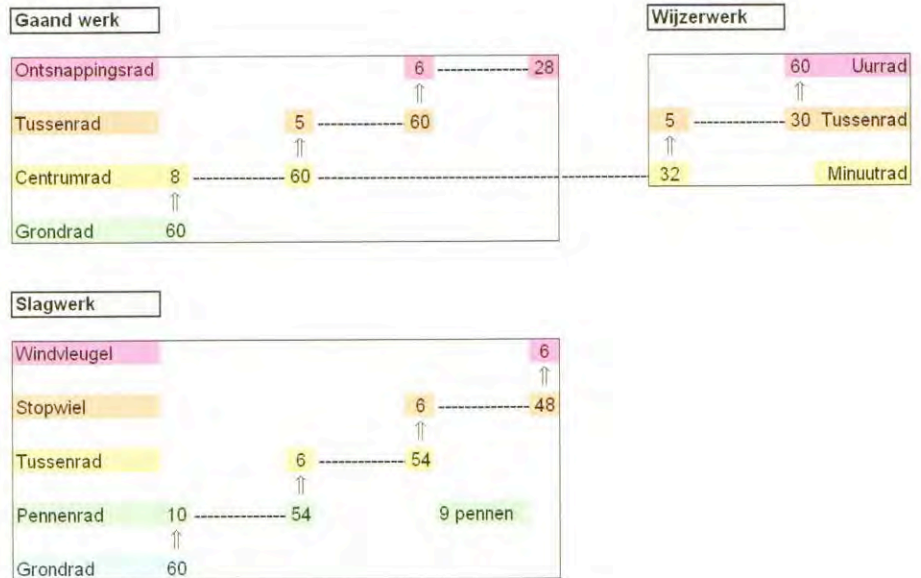
Het wekkermechanisme bevindt zich zoals gebruikelijk aan de rechterzijde van het uurwerk en is, verticaal gezien, in het midden van het uurwerk geplaatst. Dezelfde versieringen als bij de voortrein in de vorm van krullen zijn hier aanwezig.

De belsteunen (te zien in afbeelding 4) zijn ook nog het vermelden waard, deze hebben een soort schouder die over de rand van de platines steken en de belsteun extra stabiliteit geven.

De tandaantallen van het uurwerk zijn in afbeelding 6 weergegeven.

Herkomst en datering

Rest nu nog de moeilijke taak om de klok een herkomst en datering te geven. Is er vergelijkingsmateriaal voorhanden? Er zijn de schrijver twee klokken bekend, die qua kast redelijke gelijkenis vertonen met de hier beschreven klok maar de gelijkenis qua uurwerk is

Afb. 6 - Technische gegevens

beperkt. Beide klokken hebben een soortgelijke kast die met name qua staart grote gelijkenis vertonen en een beschilderde wijzerplaat hebben. Alle twee de klokken hebben een platine uurwerk maar zijn minder rijk uitgevoerd, hebben bovendien geen zaagslagwerk en hebben de treinen niet naast elkaar maar achter elkaar.

Bij één van deze klokken is bij restauratie een signatuur te voorschijn gekomen, te weten "P. Mensenbour a Groningen". Philip Mensenbour wordt vermeld in 1739 en 1762 in de stad Groningen, van hem is ook een staande klok bekend. Van de andere klok is de maker en herkomst onbekend en dit is nu juist de klok die de meeste gelijkenis vertoont. Het merendeel van de bijzondere kenmerken, met name die van het uurwerk komen ook wel voor bij andere makers, maar deze lopen qua geografie zo uiteen dat hier geen conclusie aan verbonden

kan worden. Één ding hebben de gevonden vergelijkingen wel gemeen; ze zijn allemaal gevonden bij provinciale makers. Figuur 7 geeft een overzicht van de gevonden overeenkomsten met andere makers.

Kortom, een definitieve conclusie qua herkomst kan gezien het summiere vergelijkingsmateriaal niet getrokken worden. Dat de klok een provinciale herkomst heeft, lijkt houdbaar maar dat de klok waarschijnlijk uit Friesland of Groningen komt, is meer een gevoelskwestie. Kijkend naar de feiten is ook een andere provinciestad niet uit te sluiten.

De datering is ook geen uitgemaakte zaak, maar er zijn wel uiterlijke en technische kenmerken die een richting geven, denk aan de vorm van de kap, de versieringen aan de slagwerkonderdelen en de geschroefde latches. Een voorzichtige datering; het midden van de 18e eeuw lijkt hier op z'n plaats.

Mocht u na het lezen van dit artikel aanvullingen en of opmerkingen hebben dan ben ik uiteraard geïnteresseerd deze te vernemen. U kunt mij e-mailen op: warner-stoelklok@hetnet.nl

Met dank aan Michiel van Hees, Herman Horselenberg en Hans Kreft voor het advies en meedenken.

Bronnen

De Nederlandse Staande klok, J. Zeeman

Kenmerken	Overeenkomstig	Streek	Datering
Ronde stangen aan de belhamers	G.W. Bakker	Goor	?
Belsteunen met rand op de platine	Daniel van Barkel	Groningen	1730
Geschroefde latches	Philip Mensenbour Arent & Teunis Haakma Willem Bramer jr.	Groningen Leeuwarden Kampen	1760 1740 1730
Tapse afgeplatte topstuk van de kap	Folkert Wijngaerden	Leeuwarden	1750
Kastvorm en geschilderde wijzerplaat	Philip Mensenbour	Groningen	1750

Afb. 7 - Vergelijking van verschillende regionale klokken

v.o.f. van de GEVEL

Fournituren & Gereedschappen

alles voor de uurwerkmaker en restaurateur

■ Fournituren voor
zowel moderne
als antieke klokken

■ groot assortiment
opwindveren

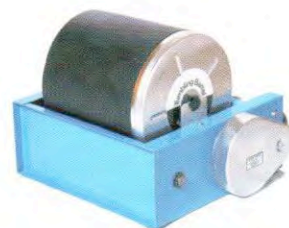
■ gereedschappen en
machines
(o.a. gehele BERGEON assortiment)

■ schoonmaak- en
polijstapparatuur

■ complete uurwerken
van polshorloge tot
staande klok

Zellerstraat 102,
NL 5011 ES Tilburg
Tel. 013 – 4553963
Fax. 013 – 4553225
vofvan.degevel@freeler.nl
www.vofvandegevel.nl

BERGEON

Een bijzondere Luikse staande klok

Ir. Bob Jürgens (foto 1) was jaren een bekend lid van de AHS Dutch section. Hij hield zich o.m. bezig met restaureren van uurwerken en was een van de toonaangevende leden van de Klokkenclub 'Christiaan Huygens'. In de werkplaats vervaardigde hij diverse opvallende objecten, zoals een replica Zaanse klok en een mooie skeletklok. Ook was hij bijzonder deskundig op het gebied van Japanse klokken en hun achtergronden (zie ook TIJDSchrift 09/2); hij woonde dan ook lang in Japan. Een van de meest bijzondere klokken die op zijn weg kwam, was een Luikse klok, waar niet alleen van alles aan mankeerde, maar die ook raadselachtige constructies bevatte. Hij hield op 14 maart 2009 over dit bijzondere geval een lezing voor de AHS in Houten. Het was zijn laatste openbare optreden. Op 18 juni overleed hij op de leeftijd van 88 jaar. Een korte, geïllustreerde samenvatting van zijn hand volgt hieronder.

 Door Ir. Bob Jürgens

Een aantal jaren geleden kregen wij op onze klokkenclub 'Christiaan Huygens' in Eindhoven een Luikse staande klok aangeboden. Deze bevond zich oorspronkelijk in een klooster in Handel. Na sluiting van dit klooster is de klok in een Eindhovens klooster terecht gekomen en tenslotte aan de Stichting 'Christiaan Huygens' geschonken.

Ir. Bob Jürgens

Deplorabel

De klok verkeerde in een deplorabele staat. Er waren een aantal onderdelen weg. Nadat de meeste leden in een wijde

Foto 3 - Bovenzijde met gefineerde kap

hoog om deze klok heen waren blijven lopen, besloot ik te trachten dit uurwerk te restaureren. Eerst keek ik naar de kast. Deze is 2.63 meter hoog en van eiken. Alleen de kap heeft versiering in de vorm van fineer werk. Waarschijnlijk behoren het grootste deel van de kast en de kap niet bij elkaar. Voorts zit deze kap vol houtworm. De verhoudingen van deze kast zijn niet fraai. Zie fotos 2 en 3. De klok is gesigneerd op de cijferrand Bur-

Foto 2 - Luikse staande klok in hoge eiken kast

guet a Liege (foto 4). Aan de achterzijde van de cijferrand is het jaartal 1797 gegraveerd. Ik heb de naam van de maker in geen van mijn lijsten kunnen vinden, maar dat het uurwerk eind 18e eeuw is, zou heel goed kunnen kloppen. De kast was er slecht aan toe, maar het uurwerk was zo mogelijk in een nog slechtere staat. Alle belhamers (4 stuks) met assen en de lagers daarvan misten. Bijzonder was, dat de veren van de belhamers nog allemaal op de bovenplaat aanwezig waren. Verder mankeerden een aantal armen van het slagwerk aan de voorkant van het uurwerk. Deze onderdelen werden bijgemaakt (zie foto's 5 en 6).

Wonderlijk

Wat dan overblijft, is een wonderlijk loodzwaar uurwerk. In het midden een 8 daags ankergang uurwerk. Links daarvan een slagwerk met een gewone sluitschijf, dat de hele en halve uren voluit slaat op twee bellen. De kwartieren werden niet

Venema Antiques

IN- EN VERKOOP VAN O.A.:

**KLOKKEN
SCHILDERIJEN
MEUBELEN**

Rijksweg 17
6996 AA Drempt / Holland

Telefoon 0313 - 412537
E-mail: janvenema@planet.nl

Openingstijden:
maandag / vrijdag
9.00 - 18.00 uur
zaterdag
9.00 - 16.00 uur

Herman Horselenberg restaurator antieke uurwerken

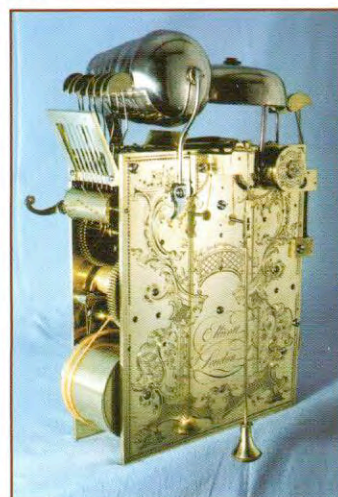

JAN HENKELS

Reparatie - Restauratie

van oude en antieke

uurwerken

JOHN ELLICOTT

Uw kostbare bezit wordt met respect en vakmanschap behandeld.
IJsseldijk 89, 8194 LC Veessen. Telefoon 0578 - 631783
herman@horselenberg.nl • www.horselenberg.nl

geslagen. De sluitschijf had slechts 156 belhamer slagen en van dwangslag was geen spoor. Rechts achter elkaar een tweede slagwerk en wel met zaagtand en een wekker. Het rechter (zaagtand) slagwerk was duidelijk bedoeld om in het donker te activeren en te laten slaan. Bijzonder is dat traprad en sluitschijf een vast geheel vormen (zie foto 7). Dit rechter zaagtand slagwerk is dus duidelijk alleen bedoeld voor het in het donker laten slaan. Het is mij niet duidelijk waarom dit zaagtand slagwerk, naast het sluitschijf slagwerk is geconstrueerd, terwijl in plaats van het sluitschijf slagwerk een zaagtand slagwerk toegepast had kunnen worden voor het normale slaan.

Het uurwerk had nog iets opvallends: de datum ring was volledig onbereikbaar, zodat verzetten van de datum in geval van maanden met 30 dagen onmogelijk was. De datumring was dan ook tussen de dertigste van de maand en de eerste daarop volgend erg beschadigd ten gevol-

Foto 4 - Signatuur van onbekende maker

ge van doorzetten met behulp van scherpe voorwerpjes.

Uiteindelijk was het uurwerk loodzwaar hetgeen betekent dat er heel veel gewicht nodig was om dit uurwerk te laten lopen.

Toen de klok bij ons binnenkwam, hing er grote transformator aan het gaand werk! Met veel denkwerk en het bijmaken van de ontbrekende onderdelen, is er weer een lopend geheel van gemaakt.

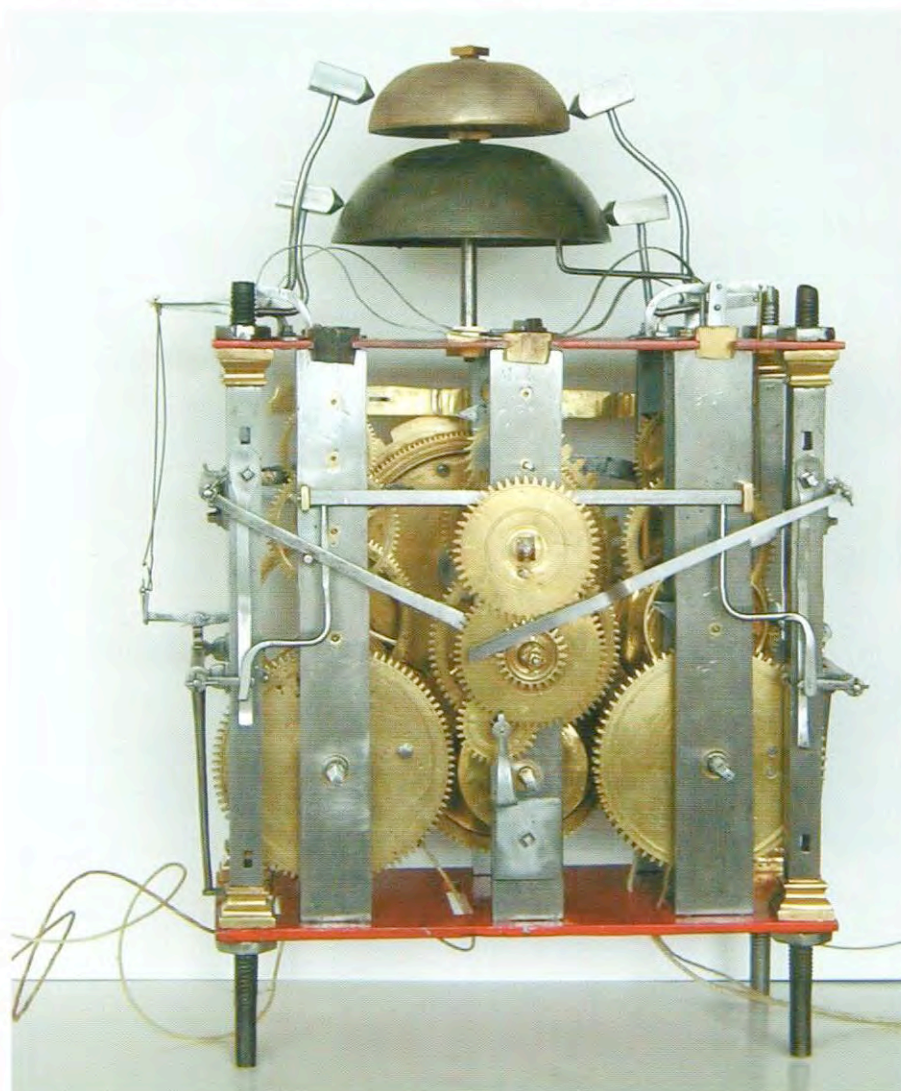

Foto 5 - Voorzijde met gereconstrueerde armen voor het slagwerk

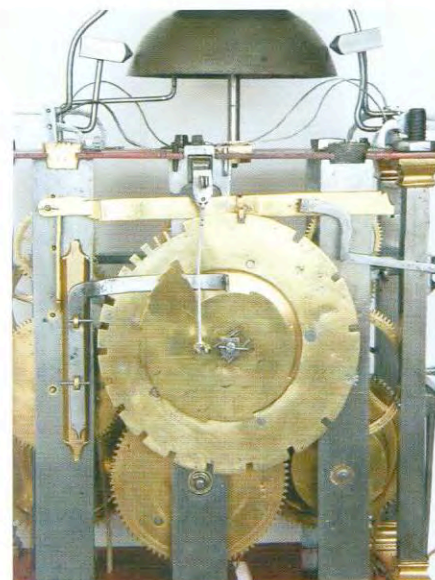
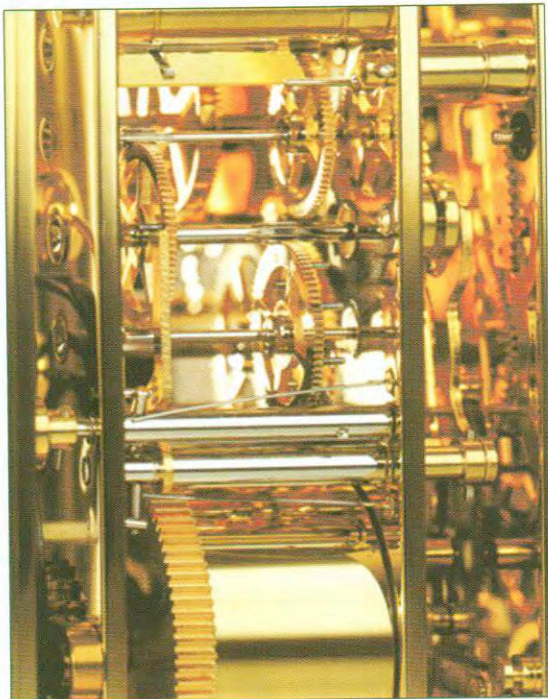

Foto 6 - Achterzijde met sluitschijf en traprad

Foto 7 - Sluitschijf en traprad vormen één geheel

A. GAEMERS CHRONOMETRIE
*Exclusieve uurwerktechnieken
sinds 1877*

Specialist in het
taxeren, leveren, repareren en restaureren
van antieke en historische uurwerken.

Tevens een groot assortiment historische
uurwerken en onderdelen van de bekende
Zwitserse horlogemerken voorradig.

Bezoek onze website www.gaemers.nl
voor meer informatie.

Bij koninklijke beschikking
hofleverancier

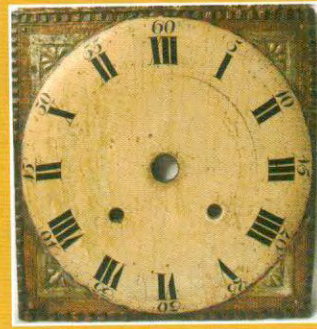
openingstijden atelier donderdag en vrijdag van 12.00 tot 17.00 uur
Den Burghstraat 34
2275 TN Voorburg
telefoon: 070 3463868 fax: 070 3637982
e-mail: chronometrie@gaemers.nl

gecertificeerd register
taxateur

'Van Tijd tot Tijd'

*Reparatie en restauratie
van beschilderde wijzerplaten*

Els Schut • Nieuwendijk 41 • 3443 BH Woerden
tel. 0348-41 04 55 • vttschut@hetnet.nl

Geen Groninger in Badhoevedorp?

Het stukje 'Groninger in Badhoevedorp' in het vorige nummer van TIJDSchrift heeft twee lezers aanleiding tot opmerkingen en aanvullingen gegeven.

Warner Meinen schrijft

"Allereerst een kleine correctie; u veronderstelt dat ik in mijn artikel de herkomst van mijn klok als Gronings beschouw. Dit is niet helemaal juist, ik laat de waarheid in het midden en geef twee mogelijk historische perspectieven waarvan 1 Gronings en 1 Fries. Volgens mij geldt dit ook voor de klok van Post.

Herkomst

Net als van mijn stoelklok durf ik niet met stelligheid te zeggen dat de klok Gronings is, hij zou ook zo maar Fries kunnen zijn. Er zijn te weinig details bekend om hierover een duidelijke uitspraak te doen.

Versieringen

De klokken uit 1750 en vroeger werden volgens mij ook wel zonder zijversiering geleverd. Als er al versiering aanzat, waren het (in die tijd) geen meerminden maar smalle gegoten ornamenten (engelenkopjes of klimmende leeuwen). Persoonlijk vind ik de verhoudingen van dergelijke klokken beter kloppen zonder ornamenten. Als er ornamenten aan zaten, is bijna niet meer vast te stellen of er iets aan zat en wat, meestal werden namelijk de oude gaten gebruikt voor nieuwe versieringen.

Het baardlood is zeer opmerkelijk, in eerste instantie ben ik geneigd te zeggen dat het niet klopt omdat het veel te breed is (breder dan de wijzerplaat). Maar als het wel klopt, wijst dit er absoluut op dat de klok zij-ornamenten heeft gehad. ik voel echter meer voor het eerste.

Uurwerk

Er is te weinig te zien op de foto's, maar de klok heeft een mooi vroeg uurwerk met dikke vierspakige tandwielen en afwijkende pilaren. Ik kan niet zien of de klok een enkel of dubbel hart heeft. Ook het wekkermechanisme en de tandaantallen zijn niet bekend. Dus moeilijk om iets over te zeggen.

Datering

Het blijft een grove schatting, maar mijn eerste gevoel zegt 3e kwart 18e eeuw."

Europa en de stier

Hans van den Ende sr.

wijst er op, dat de vermelding van de symbolen onjuist is. Wat de auteur (Erik Glasius) voor een koe -en dus een symbool voor veeteelt- aanzag, is een stier. En niet zo maar een stier, het is de Griekse god Zeus, vermomd als stier. Het ornament aan de andere kant van de klok is een vrouw, en ook geen willekeurige vrouw maar de prinses Europa. Hier wordt het uit de Griekse mythologie bekende verhaal uitgebeeld van de schaking van de schone prinses Europa door oppergod Zeus.

Van den Ende ziet geen aanwijzingen dat de klok Gronings is: "Geen uitstekende cijferring, geen specifieke strakke wijzers, geen karakteristiek lood-ornament boven de wijzerplaat." Hij verwijst naar afbeeldingen ('De Nederlandse stoelklok van J. Zeeman, hfdst. 4, afb 3 en afb. 7 & 7a) en besluit zijn brief met: "Na 1750 vervaagt het verschil tussen Groningse en Friese stoelklokken en verschuift de productie meer en meer naar Friesland. Het is een mooi gebouwd zwaar uurwerk uit omstreeks 1750 uit de noordelijke provincies."

Klokken in moskee

Bij een bezoek aan een islamitisch land behoort een bezoek aan een moskee vaak tot een onderdeel van het programma. Er zijn ook vele bijzondere moskeeën. De bekendste zijn wel de Aya Sophia - oorspronkelijk de Hagia Sophia, een kerk voor de Byzantijnse ritus - en de Blauwe Moskee in Istanbul.

 Door Erik Glasius

Foto 1 - Met veel goud gedecoreerde klok in de grote moskee in Muscat.

Opvallend in iedere moskee waar ik binnen ben geweest, is dat er een klok is, soms zelfs twee. In oudere gebouwen zijn dat vaak 19e eeuwse staande pendules van Engels of Duits fabrikaat, betrouwbaar maar esthetisch niet bijzonder.

Onlangs was ik in Oman, waar een bezoek aan de Grote Moskee in de hoofdstad Muscat onderdeel van de reis was. Dat vrijwel nieuwe kerkgebouw is een geschenk van de sultan aan de bevolking. Anders dan je zou vermoeden, is het geen oriëntaals protserig bouwwerk maar juist

een, dat indruk maakt door de afgewogen architectuur. Dit ondanks de enorme omvang: er kunnen 5000 gelovigen tegelijk bidden en dat doen ze, zoals bekend, voorover gebogen op de grond, wat per persoon vrij wat ruimte vergt. Ook deze moskee was voorzien van klokken, vier identieke met rijk gedecoreerde wijzerplaten (zie foto 1).

Nu is Oman een redelijk moderne, welvarende staat en alle inwoners hebben vast een horloge en/of mobiele telefoon. De functie van de klok is dan ook niet erg duidelijk. Onze (gelovige) gids wist die helaas ook niet te verklaren.

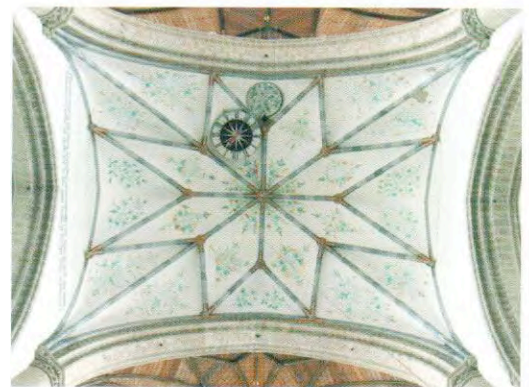

Foto 7 - Klok tegen het gewelf van de Sint Bavo in Haarlem

Malaga

Dichter bij huis, in de al vele eeuwen katholieke stad Malaga, trof ik een heel bijzonder kwartet klokken aan. In de sacristie van de kathedraal bevinden zich twee staande en twee tafelklokken van hoogstaande Engelse makers.

Links van de ingang een grote staande klok (afb. 2) met een zg. pagode top. Er is geen signatuur zichtbaar en de wijzerplaat is wellicht niet origineel. De wijzers zijn vrijwel zeker uit een latere periode dan de kast die uit ca. 1770 -1790 is. In deze tijd werd dit type klok in grote aantallen door goede Londense makers vervaardigd.

Foto 2 - Engelse staande klok in de kathedraal van Malaga.

Foto 3 - Staande klok met chinoiserie decoratie.

Foto 6 - Gesneden console met Engelse tafelklok met mechaniek

Foto 4 - Signatuur: Ellicott London

Foto 5 - Achterwand van de sacristie met twee Engelse tafelklokken op consoles

Rechts van de ingang staat een staande klok (afb. 3) uit een iets eerdere periode, die van de chinoiserie, vermoedelijk omstreeks 1760, deze is gesigneerd Ellicott London (afb. 4) en dus gemaakt door een van de Ellicott's, een familie die gedurende de hele 18e eeuw werkzaam was. De tegenoverliggende wand (afb. 5) van de sacristie is voorzien van kasten waarin de gewaden van de celebranten werden opgeborgen. In het midden bevindt zich een kastje met een beroemd Mariabeeld. Boven deze kasten, ter weerszijde van een groot kruis, zijn twee vrijwel identieke tafelklokken, waarvan de signatuur wel zichtbaar maar niet leesbaar is, op conso-

les geplaatst. Door het weinig licht en de grote afstand bleek het helaas niet mogelijk goede foto's te maken. Uit afb. 6 blijkt dat het vrijwel zeker Londense tafelklokken van goede kwaliteit zijn, met als bijzonderheid een mechaniekje in de toog.

Munster, Straatsburg

In diverse Europese steden bevinden zich in kerken bijzondere klokken met allerlei astronomische aanduidingen en vaak ook bewegende figuren, jacquemarts, e.d.

Bekend zijn o.a. de uurwerken in de Dom van Munster en in de kathedraal van

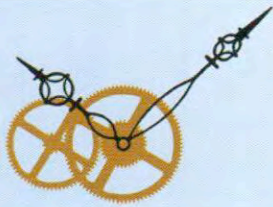
Straatsburg. Hierover is echter al veel gepubliceerd.

Haarlem

Er zijn overigens ook in Nederland kerken die nog steeds een in het interieur zichtbare klok hebben. In het verleden zijn het er waarschijnlijk meer geweest, getuige de klok met dubbele aanwijzing die nu in het Museum van het Nederlandse uurwerk hangt.

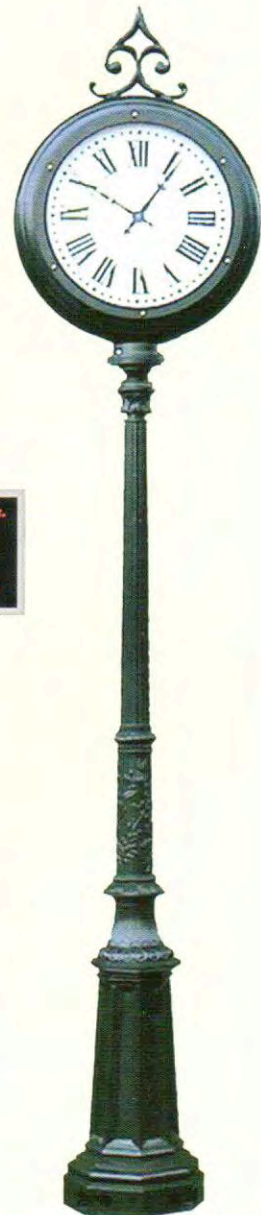
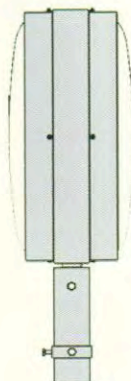
Heel bekend is de Sint Bavo op de grote Markt in Haarlem, waar een grote wijzerplaat tegen het gotische gewelf is bevestigd (foto 7). Wie daar zijn ogen ten hemel heft, weet meteen hoe laat het is.

van Os Uurwerken B.V.

Als een uurwerk meer aangeeft dan de tijd.....

Openingstijden   *maandag gesloten*
dinsdag t/m vrijdag van 9.30 tot 12.30 uur
13.30 tot 17.30 uur
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

N.J.U.

*Nederlandse Juweliers-
en Uurwerkenbranche
Erkend*

Bisschopsmolenstraat 235   4876 AM Etten-Leur   Tel. 076-5037822

E-mail: van.os.uurwerken@planet.nl   voor meer info: www.vanosuurwerken.nl

Een cadeau met een boodschap

Bij een onderzoek ter voorbereiding van een boek kwamen interessante feiten over de herkomst van de bekende klokkenmakersfamilie Fromanteel aan het licht. Van oorsprong zijn het geen Hollanders maar leden van de Waalse Kerk die vanwege hun geloof naar Engeland trokken. Zij werkten zich daar op tot intellectuelen en vooraanstaande burgers.

✍ Door Lode Goukens

Tijdens het onderzoek naar de familie Fromanteel in het kader van een boekproject kom je allerlei zaken tegen. In dit geval een boek geschreven

door John Locke met een opdracht van Abraham Fromanteel uit Londen aan Daniel Fromanteel uit Norwich.

De opdracht is kort: *“the Gift of Abraham Fromanteel of London, to Daniel Fromanteel Sen. of Norwich, after his Decease to be Remaine in his family, London November 27: 1709”*.

(afb. 1) Vrij vertaald: Het geschenk van Abraham Fromanteel uit Londen aan Daniel Fromanteel de oudere uit Norwich en dient na zijn overlijden in zijn familie te blijven, Londen 27 november 1709.

Herkomst?

Op de titelpagina staat bovenaan nog een keer in sierlijke letters Fromanteele Pr 313. Dit laatste is een verwijzing naar Spreuken 3:13 en in de King James Bible luidt het als volgt: *“Happy is the man that findeth wisdom, and the man that getteth*

understanding”. Een duidelijke verwijzing naar de titel van het boek dat in de familie moest blijven *“Essay Concerning Humane Understanding”* van John Locke (afb. 2).

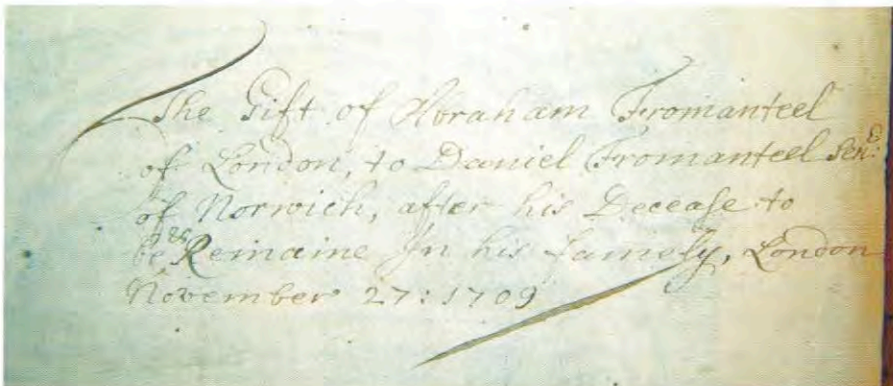
Over de herkomst van de familie Fromanteel is al veel inkt gevloeid. Het merendeel blijkt pure speculatie. Veelal wordt beweerd dat de Fromanteels oorspronkelijk Hollands zijn. Zo schrijft Ullyet *“at the peak of their fame in London there must have been a large family of Fromanteels still working in Holland”* en dan volgt een denigrerende opmerking over de kwaliteit van de Nederlandse klokken om verder te vervolgen met *“why he came from Amsterdam we shall never know.”* Cescinsky maakt zich er vanaf met *“Fromanteel came from Holland”*. Bird heeft zijn huiswerk beter gemaakt en stelt dat Ahasverus Fromanteel in Norwich is geboren, maar dat *“a branch of the family was still resident in Holland”*. Bird verwijst echter ook naar Normandische dorpen.

Thompson schrijft ook dat Ahasverus in Norwich geboren is en geeft 1607 als geboortejaar. Hij weet zelfs dat Fromanteel in de leer ging bij Jacques van Barton uit Norwich. De voornamen van de Bartons kunnen verwarring veroorzaken. De bekende restaurateur, handelaar en auteur Brian Loomes suggereert dat Jacob Barton een verengelsing is van Jacques van Berthen. Hij heeft echter niets te maken met de James Barton in Loomes' boek *Lantern Clocks*. Thompson haalt er ook het contract tussen John Fromanteel en Salomon Coster van 3 september 1657 bij, maar maakt een fout van jewelste door te beweren dat de Fromanteels *“originated from Amsterdam”*.

Wahheit und Dichtung

Terecht zal de lezer dus stellen dat de Engelsen het echt niet vatten.

De bronnen liggen nochtans zelfs in Groot-Brittannië voor het oprapen. Wat betreft de relatie van de Fromanteels en de aange trouwde familie, zoals Thomas Loomes en Andrew Prime, met de Gilde der smeden en met de Clockmakers Company blijken de stukken onderhand algemeen bekend. De discussie over het contract Fromanteel-Coster zou te ver leiden, maar bewijst dat de interpretatie vaak geen onderscheid maakt tussen *Wahrheit* und *Dichtung*. Op de website van John C. Taylor van Fromanteel Ltd (sic) staat naast veel nuttigs - bijvoorbeeld een aantal niet verifieerbare beweringen. Zoals

Afb. 1 - Opdracht in het boek van John Locke, een cadeau aan Daniel Fromanteel

Berry van Lieshout fouten vond in Vollgraffs transcriptie van de Coster-Fromanteel akte (mondelijke mededeling aan de auteur), zal verder onderzoek moeten uitwijzen wie ongefundeerde conclusies trekt.

Laten we dus beginnen met de twee namen uit de opdracht voor Locke's boek. Van Daniel Fromanteel is tamelijk veel bekend. Zo bestaat zijn grafsteen nog in de St-Gregory te Norwich.

Colchester en Norwich

Daniel Fromanteel (1678 – 1731) was gehuwd met Elizabeth Newman (1685 – 1765). Tijdens zijn leven schopte hij het in 1719 tot sheriff van Norwich en in 1725 tot burgemeester. Hij ging de geschiedenis in als de eerste *Waalse* burgemeester van Norwich. In tegenstelling tot wat vele auteurs beweren, waren blijkens deze opdracht in dit boek de Fromanteels van Londen en Norwich dus duidelijk verwant. Eigenlijk lag de conclusie voor de hand. Beide steden vingen in de 16de en 17de eeuw zeer vele vluchtelingen uit de Nederlanden op. De meesten onder hen waren wevers of kooplui actief in de stoffenhandel. In Colchester had Andrew Fromanteel¹ zich opgewerkt van stoffenhandelaar tot burgervader en weldoener. Tijdens de pestepidemie van 1665 vluchtte Ahasverus Fromanteel met zijn gezin aanvankelijk naar Colchester, maar ook daar brak de pest uit en Fromanteel zag zich genoodzaakt hebben en houden onder de prijs te verkopen om verder te vluchten. Norwich en Colchester hadden vanaf ongeveer 1540 de wevers en lakenhandelaars met open armen ontvangen. Vooral het weven van zijde interesseerde de regering van Elizabeth I.

Herberg de 'Halver Mane'

De Zuid-Nederlanders gingen op zoek naar onbelemmerde uitoefening van hun protestantse godsdienst en naar werk passend bij hun vaardigheden². Voor mensen uit wat nu Wallonië en Frans-Vlaanderen wordt genoemd, was dat het Anglicaanse Engeland. De overtocht begon in Nieuwpoort. In herberg de "halver Mane" konden de vluchtelingen boeken voor Colchester, Norwich, Sandwich of Londen. De Engelse regering verplichtte de Nederlandse vluchtelingen tot de Waalse of de

Nederlandse Hervormde kerkgemeente toe te treden. Gedurende tien jaar steeg het aantal buitenlandse gezinnen van 38 naar meer dan 1200. Het stadsbestuur van Colchester kreeg veel kritiek omdat de Flemings met hun betere vakkennis en techniek de lokale bevolking het brood uit de mond stalen. De integratie verliep vanwege van de grote aantallen Walen en Vlamingen zeer moeizaam.

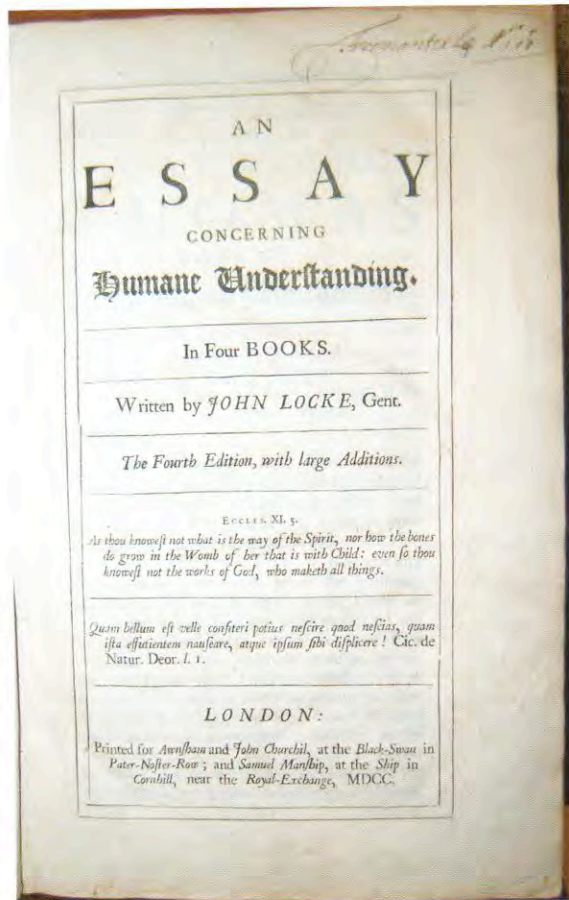
Asaert schrijft dat in 1577 de stad Leiden met de immigranten van Norwich en Colchester onderhandelde ter bevordering van de stoffennering. Volgens Leidse

omdat ze behoorden tot de Waalse kerk. Zowel in Norwich, Colchester als Leicester zijn ze aanvankelijk lid van de Waalse kerk. Met Waals bedoelde men destijds Franstalig uit de Spaanse Nederlanden, d.w.z. het huidige Wallonië of het huidige Frans-Vlaanderen. Extensief bronnenonderzoek wees uit dat de Fromanteels in de 16de eeuw vanuit Frans-Vlaanderen emigreerden als textielarbeiders, handelaars en ambtenaren naar Antwerpen en de Engelse kuststeden. Als gevolg van de Beeldenstorm in 1566 en hun streng protestantse overtuiging zagen

de Fromanteels zich verplicht het huidige Noord-Frankrijk te verlaten. De keuze voor de Bijbelse naam Ahasverus (de man van Esther) is geen toeval. Mordechai Fromanteel beschouwde zichzelf en zijn zoon als ballingen net zoals Ahasverus en Esther. Bovendien is Ahasverus de naam van *de Wandelende Jood*, de man die gedoemd was om eeuwig te zwerven.

Vijftien jaar eerder, in 1551, genoot Nicolas Formantel als belastingontvanger nog aanzien in het bisdom Terwaan in noordwest Frankrijk, maar in 1553 verwoestte keizer Karel V zijn enclave omdat men daar flirtte met de Franse koning. De lokale bevolking werd zoals steeds de dupe.

Aangezien nog niet alle bronnen helemaal getranscribeerd zijn en alle verbanden nog niet gelegd, zal de emigratie van de Fromanteels onderwerp uitmaken van een latere publicatie, maar er beloven alvast een paar verrassingen bij te zitten

Afb. 2 - Titelpagina van de verhandeling over 'Humane Understanding' van John Locke

bronnen kwamen er lieden uit "de Duytschen gemeenten van Colchester, Norwitz ende andere plaetsen uyt Englant".

Ballingen

Wanneer Hans Kreft schrijft (www.kunstpedia.com/articles/rediscovering-the-fromanteel-story.html?) dat de Fromanteels uit Vlaanderen kwamen, heeft hij dus volkomen gelijk, maar wat zijn these over de vermeende Nederlandstaligheid en het horen bij de Nederlands Hervormde Kerk betreft, slaat hij de plank mis. De Fromanteels waren zonder twijfel Franstalig

Moedertaal van de Fromanteels?

Het is zeker dat de Fromanteels naar Engeland vluchtten. De vraag is of zij van huis uit Frans of Nederlands spraken. Dankzij het werk van Bram van der Zeeuw bij het transcriberen van de parochieregisters uit Colchester ontstond al wel een betere kijk op de familiebanden van de Fromanteels. De gezinnen uit Norwich en Colchester en zelfs Londen zagen elkaar blijkbaar geregeld bij geboortes, huwelijken en begrafenissen. Abraham en Daniel Fromanteel duiken regelmatig op. Vanaf 1646 blijkt de tak uit Colchester haar kerkelijke besognes in het Nederlands te doen. Of lijkt dit zo omdat de congregatie haar administratie in het Nederlands voerde?

De met een Vlaamse gehuwde Ahasverus Fromanteel voerde een polemische briefwisseling met de kerk in het Nederlands, maar dat is op zich geen bewijs dat Nederlands zijn moedertaal was. Fromanteel maakte ook ruzie in het Engels zoals de publicaties van Loomes over het geschil met de Clockmakers Company aantonen. Bovendien is het algemeen bekend dat bij migrantengezinnen de kinderen vaak al tijdens de eerste generatie beter de taal van het gastland spreken dan de eigen moedertaal. De opdracht in het boek bevestigt de hypothese dat de voertaal bij de generatie van Abraham en Daniel Fromanteel (eind 17de eeuw) Engels was en dat zijn zelfkwalificatie als *Engelsch horlogiemaker* geen marketingstunt is.

Goed geïntegreerd

Het feit dat de Engelse tijdgenoten Abraham Fromanteel als een *dewchman* of Nederlander aanduiden, moet net zo gezien worden als wij een Zwitser aanduiden zonder rekening te houden met de taalkundige achtergrond. Voor een Londenaar klonk de taal van alle immigranten uit de andere kant van het Kanaal gelijk. De Fromanteels kwamen uit een tweetalig gebied en integreerden blijkbaar goed in Engeland. Het feit dat ze binnen hun gemeenschap huwden met Engelsen en Nederlandstaligen droeg hiertoe wellicht bij. John Evelyn schreef immers in zijn dagboek op 1 november 1660 "*our famous Fromantil*". Toen Ahasverus in 1630 toetrad tot de gilde der smeden werd hij ook niet behandeld als een buitenlander, maar als een niet-Londenaar. De fixatie dat de Fromanteels Hollanders waren, moet dan ook volkomen toe te schrijven zijn aan chauvinistische Britse auteurs in de 20ste eeuw. Zo slagen twee auteurs erin om de naam Fromanteel vakkundig uit de tekst te houden en Knibb, Tompion en East overal bij te slepen, terwijl de uurwerken van de Fromanteels bij de illustraties een prominente plaats innemen.

New Yorkse connectie

Van Abraham weten we dat hij in de Amsterdamse Courant adverteerde als "*Engelsch horlogiemaker op den Dam*" (Spierdijk p.215). De Vijgendam in Amsterdam waar Abraham en zijn broer Ahasverus II hun winkel en werkplaats hadden, was een internationaal belangrijke plek. De bekende uitgever, drukker en cartograaf Pierre Mortier had er zijn win-

Bibliografie:

- Anoniem: *Corte en waerachtige beschrijvinge van eenen Jode, Ghenaemt Ahsverus. Die bij de Kruysinghe Christi gheweest is, oock cruyst hem, cruyst hem heeft helpen roepen, ende voor Barrabas ghebeden... ende ... tot Hamburghe gecomen. Int Jaer XVCXCIX in December, enz... Eerst ghedruckt tot Bautzen, daerna tot Sleswicht, bij Nicolaes Whagenaer.* (8 pagina's), 1601
- Asaert, Gustaaf, *1585: de val van Antwerpen en de uittocht van Vlamingen en Brabanders*, Tielt, Lannoo, 2004
- Bird, Anthony, *English House Clocks 1600-1850*, New Abbot, David & Charles, 1977
- Cescinsky, Herbert, *The Old English Master Clockmakers and their Clocks, 1670-1820*, Londen, Routledge, 1938
- Decavele, Johan, *De eerste protestanten in de Lage Landen. Geloof en heldenmoed*, Leuven, Davidsfonds, 2004
- Edwardes, Ernest L., *The Grandfather Clock*, Altrincham, John Sherratt & Son, 1952
- Edwardes, Ernest L., *Weight-Driven Dutch Clocks & Their Japanese Connections*, Mayfield, Mayfield Books, 1996
- Goossens, Aline, Vandormael, Herman, *Slachtoffer van verraad en intrige. Graaf Lamoraal van Egmond 1522-1568*, Leuven, Davidsfonds, 2007
- Gwynn, Robin, *The Huguenots of London*, Brighton, the Alpha Press, 1998
- Huygens, Christiaan, *Oeuvres complètes de Christiaan Huygens. 1888*, Den Haag, Martinus Nijhof, 1934
- Loomes, Brian, *Lantern Clocks & Their Makers*. Mayfield, Mayfield Books, 2008
- Piceu, Tim, *Over vrybeuters en quaetdoenders. Terreur op het Vlaamse platteland (eind 16de eeuw)*, Leuven, Davidsfonds, 2008
- Saalmink, Louis, *Covens & Mortier, een uitgevershuis 1625-1866, Caert-Thresoor*, 29, 2010-3, P.71-75
- Scheerder, Dr. J., *De Beeldenstorm*, Middelburg, Stichting Gihonbron, 2008
- Shorto, Russell, *The Island at the Center of the World*, New York, Doubleday, 2004
- Spierdijk, C., *Klokken en klokkenmakers*, Amsterdam, De Bussy, 1965
- Symonds, R.W., *A Book of English Clocks*, Londen, Penguin Books, 1950
- Thompson, David, *Clocks*, Londen, The British Museum Press, 2008
- Ullyet, Kenneth, *In Quest of Clocks*, Londen, Spring Books, 1970

Nuttige URL's:

Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

www.inghist.nl

Huygensmuseum Hofwijck

www.hofwijck.nl

dagboek John Evelyn

<http://www.archive.org/stream/diaryjohnevelyn01dobsgoog#page/n10/mode/2up>

kel, de Franse Boekhandel van de familie Changuion, de Duitse muziekhandel van Johann Julius Hummel pleegden er hun nering. In een Amsterdamse notariële akte van 27 augustus 1693 duikt Ahasverus II op in verband met de befaamde klok voor de Deense koningin.

Abraham Fromanteel keerde vanuit Amsterdam terug naar Londen en trok verder naar Newcastle, waar hij eerder al actief was als uurwerkmaker. In 1730 maakte hij zijn testament in Newcastle en overleed een jaar later (1731). Markant detail is dat er op 3 mei 1690 ene Assuerus Fromantell in de Nederlandse Hervormde Kerk te New York in het huwelijksbootje stapt met Anna Jans.

Het voormalige Nieuw Amsterdam werd gesticht door Waalse protestanten en Shorto beschrijft de stichting en de eerste jaren prachtig³. Helaas staat er niets in over Fromanteel⁴.

Intellectuelen onder elkaar

Waarom geeft Abraham het boek van John Locke (afb. 3) aan Daniel en waarom is het zo belangrijk dit boek in de familie te houden? John Locke is zonder overdrijving aan te duiden als de belangrijkste filosoof van de vroege verlichting en grondlegger van het liberalisme. Zijn invloed op de latere Franse filosofen zoals Montesquieu, Voltaire en Rousseau valt niet te onderschatten. Zijn belangrijkste en meest revolutionaire standpunt was

1^e periode Engelse Balanslantaarn van Peter Closon, circa 1630.

Bolk - Antiques

Klokken
Wapens
Restauraties

Tilburgseweg 19, 5051AA, Goirle.

Tel 013 5347943.

e-mail info@bolk-antiques.nl

www.bolk-antiques.nl

M.H. Schreurs, antiquair

RIKSGEDIPLOMEERD UURWERKMAKER
STADSUURWERKMAKER

Catharinastraat 40-42

4811 XJ BREDA

Tel./Fax +31 (0)76 5219024

Geopend:

maandag t/m vrijdag 09.00 tot 18.00 uur en zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

dat alle mensen gelijk geboren zijn. Met de stelling dat elk individu onvervreembare rechten bezit, legde hij de grondslag voor de mensenrechten. Locke schreef een blauwdruk voor de constitutionele monarchie waarbij een vorst volgens een contract in de vorm van een grondwet regeert in opdracht van het volk. Geen goddelijk recht, maar een scheiding der machten. Locke probeerde driehonderd jaar geleden een regeringsvorm voor te stellen die de afgelopen 150 jaar in menig land zijn deugdelijkheid heeft bewezen. De Fromanteels waren trouwens felle aanhangers van het parlementarisme.

Grote 'Watchmaker'

John Locke was reeds een beroemdheid tijdens zijn leven. Isaac Newton stuurde zijn religieuze traktaten naar Locke, maar ondanks het feit dat Newton ondertussen parlamentslid was, bleven ze ongepubliceerd. Het is onduidelijk of Locke net als Newton God zag als de grote *watchmaker*. Uit de opdracht in het boek is onduidelijk hoe Abraham Fromanteel een aanhanger van Locke werd. Is Christiaan Huygens de link of ging het net andersom? Christiaan Huygens bezocht in 1689 speciaal John Locke en Isaac Newton. Het is hoogstwaarschijnlijk dat Huygens zijn overpeinzing betreffende de "*idea motus*" niet gehad zou hebben indien hij het boek "*Essay Concerning the Human Understanding*" van Locke uit 1690 niet in zijn bezit zou gehad hebben. Volgens Huygens is elk lichaam al in beweging (*motus*) en zal dit oneindig blijven tot het een obstakel tegen komt. Huygens filosofeert over de botsing van lichamen als waren het biljartballen. Uit de overgeleverde briefwisseling met de Leidse wiskundige en zijn vroegere leermeester Frans van Schooten blijkt dat Huygens zich reeds zeer lang bezighield met dit probleem uit de bewegingswetten van René Descartes.

Huygens looft Locke

In 1691 schrijft Huygens boos te zijn dat hij John Locke niet beter kende. Huygens looft het boek dat Locke hem stuurde in 1690. Hij zegt het boek met veel plezier te lezen en er een grote zuiverheid van geest en een heldere en aangename stijl in te

Afb. 3 portret van John Locke

vinden. Op zich is het merkwaardig dat beiden elkaar niet beter kenden, want Locke woonde in Holland van 1683 tot begin 1689. De Engelse filosoof was Frankrijk, waar hij Descartes bestudeerde, ontvlucht. Locke schreef het grootste gedeelte van het "*Essay Concerning Human Understanding*" (waaraan hij in 1671 begonnen was) in de Nederlanden. Als adviseur van de stadhouder en de latere koning Willem III onderhield Locke nauwe banden met de kringen rond de stadhouder-koning. Zowel de vader als de broer van Christiaan, te weten Constantijn sr en Constantijn jr waren jarenlang secretaris van Willem III. Het ligt voor de hand dat Locke de familie Huygens gekend moet hebben, maar daar is helaas geen enkele aanwijzing voor.

Politieke en godsdienstige nieuwlichters

De Fromanteels behoorden oorspronkelijk tot een radicale groepering van protestanten. Calvinisten hadden in de Nederlanden niet zoveel te vrezen voor de beeldenstorm. Anabaptisten oftewel wederdopers daarentegen werden algemeen gezien als sociale onruststokers en gingen zonder pardon op het schavot. Niet enkel katholieken vervolgden anabaptisten, maar ook lutheranen en calvinisten ver-

volgden ze. Dr. Ir. Reinier Plomp vermoedt dat Ahasverus Fromanteel anabaptistische sympathieën koesterde. Brian Loomes rangschikt Ahasverus Fromanteel en zijn schoonzoon Thomas Loomes bij de financiers van Oliver Cromwell. Lord-protector Cromwell was een puritein en liet de Engelse koning berechten en onthoofden. Niemand minder dan Cromwell steunde in 1656 de aanvraag van Fromanteel als vrije burger van Londen.

Welingelichte kringen

De opdracht in het boek van Locke, dat overigens tientallen jaren lang een bestseller voor de weldenkende avant-garde bleef, geeft aan dat de Fromanteels geen gewone handwerklieden waren. Sociale klimmers dat wel, maar het is overduidelijk dat John, Abraham, Daniel en Andrew circuleerden in welingelichte kringen. Het boek was prijzig. Terwijl een gewoon boekje een paar schellingen (shilling) kostte, wat een week-

loon van een geschoolde arbeider was, kostte een dergelijke luxe-editie in quarto al snel enkele maandlonen. Blijkbaar hield Abraham Fromanteel er tolerantere ideeën op na dan zijn vader, maar *make no mistake about it* die tolerantie jegens quakers, puriteinen en wederdopers gold bij Locke niet voor katholieken. Die vreselijke Paapsen vormden immers een gevaarlijke willoze massa die een paus gehoorzaamden en een paus bleef een buitenlandse absolutistische vorst.

Of de Bijbelse spreuk "*Happy is the man that findeth wisdom, and the man that getteth understanding*" alleen bedoeld is als een wijze raad of mede verwijst naar de hoogoplopende discussie over de papenhaat, zullen we nooit weten.

¹ Andrew Fromanteel was een lakenhandelaar, politicus en weldoener. Bij zijn overlijden in 1687 liet Andrew Fromanteel een aantal huizen in Colchester na plus landerijen te Frating, Great Bentley, Little Bentley, Stanway (Essex), Aldham, Hadleigh, Stratford (Suffolk), Bennington, Boston (Lincolnshire).

² Klokkenmakers stonden bekend als protestanten. In meerdere boeken wordt met veel aplomb gesteld dat ze allemaal protestants waren. Van de wevers en textielhandelaren in Valenciën (Valenciennes) en de rest van Frans-Vlaanderen is bekend dat het merendeel anabaptist of calvinist was.

³ Vooral het wedervaren van juffrouw Tricot uit Valenciennes die op de kade van Amsterdam huwde om mee te mogen en na een lang en gelukkig kroostrijk huwelijk de stammoeder van menige Amerikaan werd.

⁴ evenmin trouwens over Jan Gaukens

Melenhorst *Antiek*

Rijksstraatweg 167
7391 ML Twello
Tel 0571-273951

Zie onze uitgebreide website:
www.melenhorst-antiek.nl

*Friese kortstaart
met Amsterdams gecontourneerde kap
Datering: ca. 1780*

Peter Zwaanenburg

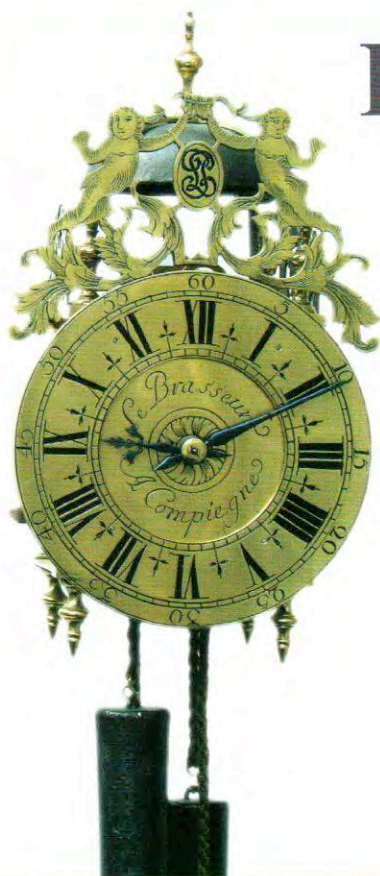
Antiquair-uurwerkmaker

Inkoop en verkoop van
antieke klokken en barometers

Restauratie wordt verricht
in eigen werkplaats

Openingstijden:
dinsdag t/m vrijdag
12.00-17.30
Zaterdag
13.00-17.30

Groenmarkt 36
3311BE Dordrecht
tel. 078 6141537

Museum- en Verenigingsnieuws

MUSEUMNIEUWS SCHOONHOVEN

Door Gemke Jager

SUCCESSVOLLE TAXATIEDAGEN

Tijdens de speciaal georganiseerde taxatiedag met veilinghuis Bonham's in november was hun expert klokken en horloges, James Stratton, vanuit Londen te gast in het Museum. In het Kenniscentrum taxeerde hij ruim 25 klokken. Loraine Turner, expert Zilver, kreeg bijna honderd stukken zilver in handen. (Afb 1. en 1a)

Twee dagen later vond de taxatiedag van de Vriendenkring in samenwerking met de Klokkenvrienden plaats onder de aansprekende titel "het horloge van mijn vader". Hier werden bovengenoemde aantallen overtroffen, want er werden maar liefst 175 horloge-taxaties gedaan! Antoon Gaemers, bijgestaan door de klokkenvrienden en vrijwilligers van het Museum, John Beringen en Theo Vossepoel, hebben het heel druk gehad. Voor beide dagen gold dat het wachten voor velen niet een probleem was, omdat men nu alle tijd had om de museumcollecties te bewonderen.

SUBSIDIE VOOR RESTAURATIE STAANDE KLOK

Dankzij een donatie uit het Fontein Fonds, een fonds op naam dat ressorteert onder het Prins Bernhard Cultuurfonds, kan de staande klok van Cornelis Ruyge worden gerestaureerd. Wij hopen dat de klok binnenkort de bezoeker in de Klokkenzaal weer charmeert met zijn opgeknapte uiterlijk en functionerend spelwerk. Heel veel dank aan het Fontein Fonds!

James Stratton bekijkt een tafelklok en grote Cartelklok van alle kanten. De eigenaresse wacht gespannen zijn oordeel af. (Foto's: Gemke Jager)

HORLOGES MET AUTO- MATICHE OPWINDING

De twee zeer zeldzame zakhorloges uit de collectie van de Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde (SMAT) zijn onlangs professioneel gefotografeerd. Dit gebeurde op verzoek van Jean-Claude Sabrier, de auteur van het boek over zelf-

Zakhorloge met automatische opwinding, Berthoud, Parijs no. 4782 Collectie Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde (SMAT). (Foto: Rob Glastra Schoonhoven)

opwindende horloges, dat binnenkort uitkomt. De horloges, waarvan er één is gesigineerd Berthoud a Paris no. 4782, dateren uit ca 1800 en zijn een van de vroegst bekende exemplaren met automatische opwinding. (Afb. 2)

NIEUWE TENTOONSTELLING HET ONTSTAAN VAN DE COMTOISEKLOK

Met de overgang van wintertijd naar zomertijd begint in het Museum een tentoonstelling over het ontstaan, de geschiedenis en de techniek van de vroege Comtoiseklok. De tentoonstelling is te zien in de Klokkenzaal van 27 maart tot 4 september.

Vele klokkenvrienden zullen denken: maar we hebben toch in 2004 al een tentoonstelling gehad over Comtoiseklokken? Dat is correct, maar een aantal enthousiaste Comtoiseliefhebbers wil graag een verdieping van dit thema door in deze expositie speciale aandacht te geven aan het vroege type Comtoiseklok. Vandaar!

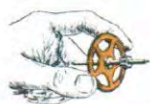

RESTAURATIE / REPARATIE

VAN OUDE / ANTIEKE KLOKKEN

TORENUURWERKEN EN

ELEKTRISCHE BUITENKLOKKEN

A. Peek Uurwerktechniek

Mussenstraat 46

1223 RD Hilversum

Tel. : 035-683 70 27

Fax : 035-588 21 11

E-mail: peekuurwerktechniek@planet.nl

* vakkundige restauratie en reparatie *
* vervaardigen van alle onderdelen naar tekening of model *

Zuid Duits / Zwitserse hangklok, circa 1600
h. 49cm, b. 22cm, d. 24cm.

TOEBOSCH

ANTIQUES

BLARICUM

SPECIALISTS IN CLOCKS, MUSICALBOXES AND BAROMETERS

Inkoop/Verkoop

MARCEL TOEBOSCH

Nieuwe Spiegelstraat 38
1017 DG Amsterdam
Mob. +31 (0)653-211641

www.toeboschantiques.com
info@toeboschantiques.com

In de tweede helft van de 17e eeuw waren er in Frankrijk torenuurwerken in kerktorens, kloosters en stadhuisen. Deze werden gemaakt door klokkenmakers die oorspronkelijk van beroep smid waren. Aan het begin van de 18e eeuw begonnen deze vaklieden in de Franse Jura ook met het maken van kleinere uurwerken die men in huis of de boerderij kon gebruiken. Hieruit is de Comtoiseklok ontstaan.

Een vroege Comtoiseklok is een klok met een wijzerplaat uit messing met een of twee wijzers en een bel waarop het halfuur en de hele uren werden geslagen. Deze klokken hadden ook een wekker die men eenvoudig kon instellen zodat men tijdig kon opstaan. Een uiterst functionele klok waarmee men de hele dag door kon zien of horen hoe laat het was.

De tentoonstelling presenteert een 25-tal klokken uit de beginperiode (1700 - 1750) van de Comtoiseklok. Het zijn stuk voor stuk bijzondere klokken uit privéverzamelingen die nog nooit zijn geëxposeerd. Klokken van beroemde makers, zoals Mayet en Cattin.

Zij hebben verschillende formaten, gangsystemen en slagwerksystemen en zijn soms uitgevoerd met meerdere bellen en met wekkermechanieken. Naast wandmodellen zijn er ook zeldzame exemplaren in tafelmodel te bewonderen.

Vervolgens is er informatie over het ontstaan en de geschiedenis van deze klokken uit de Franse Jura, die nog eeuwenlang in vele uitvoeringen geproduceerd zouden worden en tot op de dag van vandaag in vele huiskamers de tijd aangeven! Bij de tentoonstelling verschijnt ook een brochure met afbeeldingen van alle tentoongestelde klokken. Lezingen, rondleidingen en taxatiedagen worden tijdens de tentoonstelling georganiseerd. Houd onze website in de gaten!

IEDEREEN WELKOM OP DE OPENING

De opening van de tentoonstelling vindt plaats op zaterdag 26 maart om 16.30 uur. U bent van harte uitgenodigd. (Afb. 3 t/m 6)

OPROEP

Het Museum is heel blij met de paar Klokkenvrienden die gehoor hebben gegeven aan de oproep om vrijwilligerswerk te verrichten. Welkom in ons team!

Fraai afgewerkt detail van een vroege Comtoise

Latijnse spreuk met verwijzing naar de dood (Niemand kent dag of uur) op de sluitplaatjes voor de opwindgaten

Mooi geciseleerd belhek

Wijzerplaat met twaalf cartouches en bewerkt middendeel, waarin wiskundige symbolen zijn opgenomen.

(Foto's: Rob Glastra Schoonhoven)

NEDERLANDS ZILVER-MUSEUM SCHOONHOVEN

Stichting Het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum

Kazerneplein 4

2871 CZ Schoonhoven

Tel 0182-385612; fax 0182-385855

info@zilvermuseum.nl

www.zilvermuseum.nl

Openingstijden:

di. t/m zo. 12.00 tot 17.00 uur

VERENIGINGSNIEUWS SCHOONHOVEN

Door ir A.M.J. Schueler

De Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum heeft samen met de Vereniging van Vrienden van het Zilvermuseum een taxatiedag georganiseerd met als titel "Het horloge van mijn vader". De heer Antoon Gaemers van Gaemers Chronometrie te Voorburg hield een openingsrede en daarna begon het taxeren (afb. 1). Ook onze leden J. Beringen en Th. Vossepoel hebben vele horloges getaxeerd.

Deze taxatiedag bleek aan een grote behoefte te voldoen, veel mensen hadden ingeschreven om meer van hun horloges te weten te komen, de voorgenomen sluitingstijd werd met een uur verlengd.

Afb. 1 - Deskundige A. Gaemers bezig met het taxeren van horloges op 21 november 2010

SAMENWERKING

Half december hebben wij van de SMAT en het MNU een intentieverklaring ontvangen (zie ook pag. 38). Partijen zijn voornemens te onderzoeken in hoeverre hun individuele doelstellingen in gezamenlijk verband beter gerealiseerd kunnen worden. Dit initiatief wordt door een aantal particulieren en stichtingen die actief zijn op het gebied van tijdmeetkunde ondersteund.

Gude Antieke Klokken

Pendule Religieuse, gesigneerd op de onderkant van de wijzerplaat en op de achterkant 'Jean de St Blimond à Abbeville' (op de voorkant staat St voluit: Saint) Frankrijk, circa 1680.

Het 8-daagse uurwerk is uitgevoerd met gaandwerk (spillegang), slag en wekkerwerk.

In de wijzerplaat zijn afsluitbare opwindgaten.

De kast is gefineerd en geeboniseerd en heeft ebbenhouten lijstwerk.

Hoog 45 cm breed 32.5 cm diep 16 cm.

Gude Antique Clocks

Overtoom 150

1054 HP Amsterdam

The Netherlands

+31(0)20 6129742

lars@gude.nl

www.gudeantiqueclocks.com

Bonhams¹⁷⁹³
AUCTIONEERS & VALUERS

Taxatiedag Amsterdam

In verband met inbreng voor onze komende veiling in juni in Londen houden wij op 23 maart a.s. een taxatiedag voor klokken. Op 23 maart is Bonhams' expert James Stratton aanwezig om uw klokken vrijblijvend, vertrouwelijk en kosteloos te taxeren en u te adviseren over de veiling. De taxaties gaan op afspraak.

Voor inlichtingen en afspraken:

Saskia Magnin-Simonis
+31 (0) 20 670 9701 tel
+31 (0) 20 670 9702 fax
+31 (0) 651 236 071 mob
saskia.magnin@bonhams.com

A very fine mid XIX Century French mantle clock and regulator, by HARTMANN, height 110 x 70cm, richtprijs: £200,000 - 300,000 veiling 28 juni 2011

Bonhams
De Lairesestraat 123
1075 HH Amsterdam
Netherlands
www.bonhams.com/netherlands

London · New York · Paris · San Francisco · Los Angeles · Hong Kong · Sydney · Dubai

Als bestuur van de Schoonhovense Klokkenvrienden menen wij, dat dit een zeer verheugend initiatief is, waarmee ook het belang van de klokken in het museum te Schoonhoven gediend is. Vermeld kan nog worden, dat de vice-voorzitter van onze vereniging, Lukas Warnaars, tevens bestuurslid is (ook vice-voorzitter) van de SMAT. Hij vormt in die hoedanigheid, tezamen met Ben Hordijk, de delegatie die namens de SMAT uitvoering zal moeten geven aan de intentieverklaring met het MNU. Als er op dit gebied nieuwe ontwikkelingen zijn, dan zullen we die zo spoedig mogelijk met u delen.

LEZING OVER EMAIL

Op 22 januari heeft de heer Jos Houbraken (afb. 2) een voordracht gehouden over het restaureren en conserveren van

begin van onze jaartelling. Er zijn hoogsmeltende en laagsmeltende emailles, verschillende lagen kunnen daarom over elkaar heen gezet worden zonder dat ze in elkaar overlopen. Een wat ingewikkelde wijzerplaat kan wel 12 keer in de oven geweest zijn. De poeders worden met een waterige lijm opgebracht zodat ze blijven zitten.

Op wijzerplaten/klokkenbehuizingen komen de volgende technieken voor: Emaille cloisonné. Figuren van geplet draad worden op een ondergrond gesoldeerd, de tussenruimten worden gevuld met verschillende kleuren email. Email champlevé. Een wat dikkere plaat van koper (3 mm) wordt door uitsteken verdiept, de afscheiding wordt door kleine metaalstroken gevormd. De door uitsteken gevormde delen worden met

exemplaren waren te bezichtigen, er werden veel vragen over gesteld.

COMTOISE-TENTOONSTELLING

In opvolging van de tentoonstelling: "Met de Franse Slag" over comtoise-klokken wordt er gewerkt aan een tentoonstelling over vroege comtoiseklokken. Onze Vereniging geeft ook hierover een brochure uit; de tentoonstelling is vanaf 27 maart te bezichtigen.

ALGEMENE JAARVERGADERING ZATERDAG 16 APRIL 2011

De jaarvergadering van de Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven wordt gehouden op: 16 april 2011 in het museum, Kazerneplein 4. Deze jaarvergadering is alleen toegankelijk voor leden van de Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven. Aanvang: 11.00 uur

LEZING ZATERDAG 16 APRIL 2011

De heer J.J. De Waele houdt een voordracht over een uurwerk dat zeer veel overeenkomt met een Vallin uurwerk in het British Museum. Het is de gelegenheid om de Vallin familie voor te stellen. Het betreffende uurwerk lag in onderdelen uiteen, in 1988 is de heer De Waele met zijn dochter (uurwerkmaakster) begonnen met het ineenzetten en het vervaardigen van enige ontbrekende onderdelen. Het uurwerk heeft een speelwerk met 10 bellen met een zeer afwijkende vorm. Er zijn verschillende aanwijzingen dat dit uurwerk een voorloper is van het uurwerk van Nicolas Vallin in het British Museum. Aanvang: 14.00 uur in het Klokkenmuseum. De lezing staat open voor leden van alle bij de Federatie aangesloten verenigingen.

Tenzij anders vermeld, vinden lezingen plaats in het museum, Kazerneplein 4 te Schoonhoven, beginnend om 14.00 uur.

Zo nodig zal extra tussentijdse informatie per digitale Nieuwsbrief aan de leden kunnen worden toegestuurd. U kunt hiervoor uw e-mailadres, voor zover nog niet eerder gedaan, doorgeven aan onze secretaris Sjoerd Folkers (leden@klokkenvrienden.nl)

Afb. 2 - Voorzitter L. Schueler introduceert Jos Houbraken als gastspreker over email.

alle soorten email. Allereerst ging hij in op de soorten emailpoeders en de vele emailletechnieken. Echt email bestaat uit een glaslaag die over metaal, goud, rood koper of zilver (roestvast staal en ijzer blijft hier buiten beschouwing), kan worden aangebracht. Glas is een amorf materiaal, het kan alleen maar weker gemaakt worden totdat het smelt. De kunst van het emaileren is betrekkelijk jong, de eerste emailles stammen uit het

emailpoeder gevuld en dat wordt door verhitting gesmolten. Daarna slijpen en polijsten.

Voor het schilderen op emaille zijn de poeders met olie gemengd. De heer Houbraken liet veel beelden van restauraties in eigen atelier zien. Emaille restaureren door nieuw email te plaatsen, lukt niet. Hier wordt met kunstharsen gewerkt. In het atelier worden ook nieuwe wijzerplaten vervaardigd, enige fraaie

PX-16 Freesmchine

Ideale Boor/freesmachine voor hobbyisten en modelbouwers. Traploze aandrijving van 100-2000 rpm
Digitale uitlezing om pinole slag te meten
Fijninstelling op pinole
Spilopname MK-2-M10
Tafel afm 400x120 mm
Gewicht 65 kg

€ 795,00

PX-20 Freesmchine

Nu automatische voeding
Boor/freesmachine voor veel eisende modelbouwer. Traploze aandrijving van 100-2000 rpm .
Digitale uitlezing om pinole slag te meten.
Fijninstelling op pinole.
Spilopname MK-2-M10
Tafel afm. 500x180 mm
Automatische voeding: links/rechts + snelloop.
0-400 mm /min instelbaar.
Gewicht 105 kg

€ 1195,00

F1200-E Wabeco Freesmchine

Professionele Frees-machine
Traploos toerental regeling 180-300 rpm
MK-2 opname 1.4 kw
Tafelafm: 450x180 mm
Gewicht 85 kg

€ 2295,00

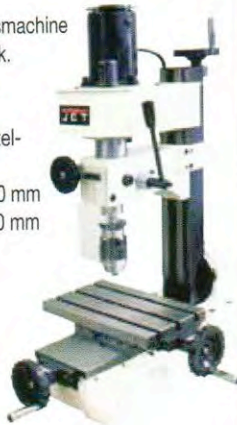
Wabeco F1210-E

Grote tafelaformeting: 700x180 mm
Gewicht 101 kg

€ 2595,00

Jet Boor/frees JMD-1

Compacte boor/freesmachine voor het kleinere werk. Traploze aandrijving 10-200 rpm
Spil MK-2 M-10 Kantelbaar L/R 45 gr
X-as verplaatsing 190 mm
Y-as verplaatsing 100 mm
Gewicht 40 kg

€ 495,00

PX Draaimachine D-180

Hobby draaibank met traploze toerental regeling 100-1250 en 200-2500 toeren /min
Centerafstand en hoogte 300 x 180 mm.
Gewicht 60 kg

€ 695,00

+ 8x8 mm beitelset H.M.

PX Draaimachine D-210

Hobby draaibank met traploze toerental regeling 100-1250 en 200-2500 toeren /min
Centerafstand 400 mm hoogte 210 mm
Gewicht 79 kg

€ 795,00

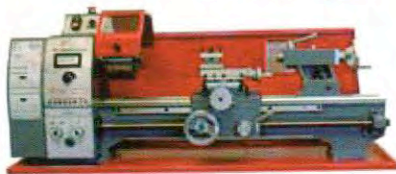
+ 8x8 mm beitelset H.M.

PX-Draaimachine D-250

De ideale draaibank machine met Variabel toerental regeling 125-200 rpm
Centerafstand en hoogte 550 x 250 mm
NU Kompleet met brillen, opspanplaat en onafhankelijke 4-klauwplaat
Gewicht 125 kg

€ 1495,00

PX-Draaimachine D-250 AF + Dwarsvoeding

De ideale draaibank machine met Variabel toerental regeling 125-200 rpm
Centerafstand en hoogte 550 x 250 mm

€ 1395,00

Onderzetkast tbv D-250

€ 125,00

Alle prijzen zijn inclusief BTW

HM beitel sets

HM 8x8 mm	€ 31,00
HM 10x10 mm	€ 45,00
HM 12x12 mm	€ 50,00
HM 16x 16 mm	€ 67,00

Beitelhouderset met wisselplaten

7-Dlg set 8x8 mm	€ 95,00
7-Dlg set 10x10 mm	€ 105,00
5-Dlg set 12x12 mm	€ 105,00
7-Dlg set 16x16 mm	€ 130,00
7-Dlg set 20x20 mm	€ 179,00

Binnendraaibeitelset

Met wisselplaten 4-DLG
8-10-12-16 mm
Prijs € 130,00

Flexible lamp met magneet

220v LED uitvoering
330 L
Prijs € 59,00

VDH

MACHINES &
GEREEDSCHAPPEN B.V.

SHOWROOM: TEXASDREEF 8 , 3565 CL UTRECHT

Telefoon: (30) 296 3270 - Fax: (030) 293 6600

E-mail: info@vdhbv.nl - Website: www.vdhbv.nl

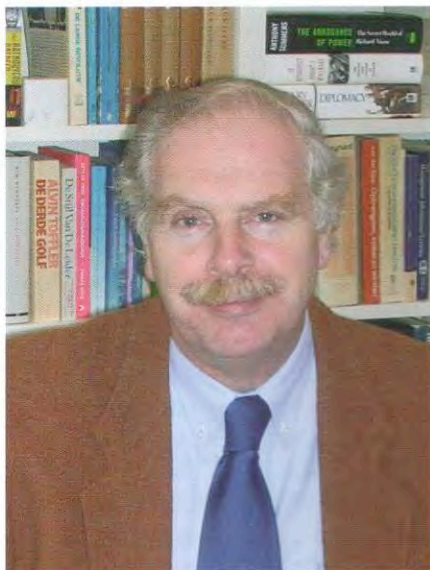

MUSEUMNIEUWS MNU

Door Carel Hofland

BESTUURSWISSELING MNU

Na dertien jaar voorzitter van het MNU te zijn geweest, heeft Kees Grimbergen besloten als gewoon bestuurslid verder te gaan. In de bestuursvergadering van 15 november 2010 heeft hij de voorzit-

Robert J.W. Beuker

tershamer overgedragen aan Robert J.W. Beuker, met wie het MNU in contact is gekomen na een zoekopdracht aan Cultuur-Ondernemen.

KENNISMAKING MET DE NIEUWE VOORZITTER

Robert Beuker (1946) is econoom en heeft lange tijd in verschillende directiefuncties en als interim-manager in het bedrijfsleven gewerkt. Ook heeft hij veel ervaring in (inter)nationale commissies en besturen. Hij heeft een aantal boeken -vertaald en is actief geweest als mediator en als belangenbehartiger van een kunst-schilder. Thans is hij directeur van twee stichtingen. Zijn vrije tijd brengt hij door met lezen, muziek en golf.

Als commissaris bij 't Spant BV in Bussum heeft hij mede leiding gegeven aan de transformatie van een wat naar binnen gerichte organisatie naar een modern en marktgericht congrescentrum en theater, en heeft hij het initiatief genomen voor de invoering van cultural government. Zoals hij zelf zegt: 'Bij het MNU zal ik mij niet met de techniek van klokken bezig houden, want daar weet ik te weinig van

en die kennis is in ruime mate bij mijn mede-bestuursleden aanwezig. Daarom ben ik ook blij dat Kees als bestuurslid wil aanblijven. Mijn interesse gaat vooral uit naar tijdmeting als sociaal-cultureel fenomeen en naar de processen en projecten die nuttig zijn om voor het MNU, en voor tijdmeting in het algemeen, meer nationale belangstelling te genereren. Waar mogelijk kan samenwerking met andere belanghebbenden leiden tot nieuwe uitkomsten. Cultuurbehoud en kennisoverdracht zijn daarbij leidende begrippen.'

SAMENWERKING MNU EN SMAT

De besturen van de Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde (SMAT) en de Stichting Museum van het Nederlandse Uurwerk (MNU), eigenaren en beheerders van de grootste openbare collecties in Nederland op het gebied van tijdmeting, hebben op 14 december 2011 een intentieverklaring naar buiten gebracht. Hiermee wordt uiting gegeven aan het streven van de beide stichtingen samenwerkingsvormen te ontwikkelen met het oog op een betere realisatie van hun doelstellingen.

De tekst van de intentieverklaring is elders in dit nummer van Tijdschrift te lezen. Op deze plek spreken we de hoop uit dat uit dit nieuwe elan spoedig concrete resultaten zal opleveren.

TERUGBLIK OP 2010

Het MNU kijkt met tevredenheid terug op een jaar waarin we opnieuw mooie stuk-

ken aan onze collectie hebben kunnen toevoegen (afb. 2 en 3) en opnieuw uw steun hebben mogen ervaren. Velen van u hebben het museum bezocht of in onze winkel literatuur aangeschaft. Onze aanwezigheid op de Rikketikbeurzen werpt steeds meer vruchten af. Hebt u de stand al eens bezocht?

Er zijn mooie evenementen geweest bij gelegenheid van onze aansluiting bij de HollandRoute en de tentoonstelling "Dierbare Vrienden". Naast de aansluiting bij de HollandRoute kan ook onze aan-

Afb. 2 en afb. 3

Restauratie atelier
RENATE E. POSTMA

- ❖ Schilderrestauratie aan wijzerplaten en kasten
- ❖ Marmer, hout en schildpad imitaties
- ❖ Achterglas schildering
- ❖ Alle soorten bladgoud vergulding
- ❖ Sierlood restauratie
- ❖ Gravering en Goudsmidswerk

Bezoekadres: Wijkamplaan 48 3742WS Baarn 035 5421802
renate.postma@zonnet.nl
www.goedrestaureren.nl

**FULL-TIME
DIPLOMAS**

**WEST DEAN
COLLEGE**

CONSERVATION RESTORATION OF CLOCKS
Full-time specialist Diplomas

Conservation Restoration of Clocks
(West Dean College award)

Specialist MA/Diplomas in Conservation of Clocks
(University of Sussex award) *Subject to validation*

Making of Clocks and Related Dynamic Objects
(West Dean College award)

8:1 student to staff ratio

High level of personal tuition

Practical hands-on bench skills

Up to 50% bursaries and scholarships available

FOR FURTHER INFORMATION
(+44) 01243 818 208
diplomas@westdean.org.uk

West Dean College
West Dean, Chichester,
West Sussex, PO18 0QZ,
England
www.westdean.org.uk/college

sluiting bij de Holland Pass (een op internationale toeristen gerichte cultuurpas) gememoreerd worden.

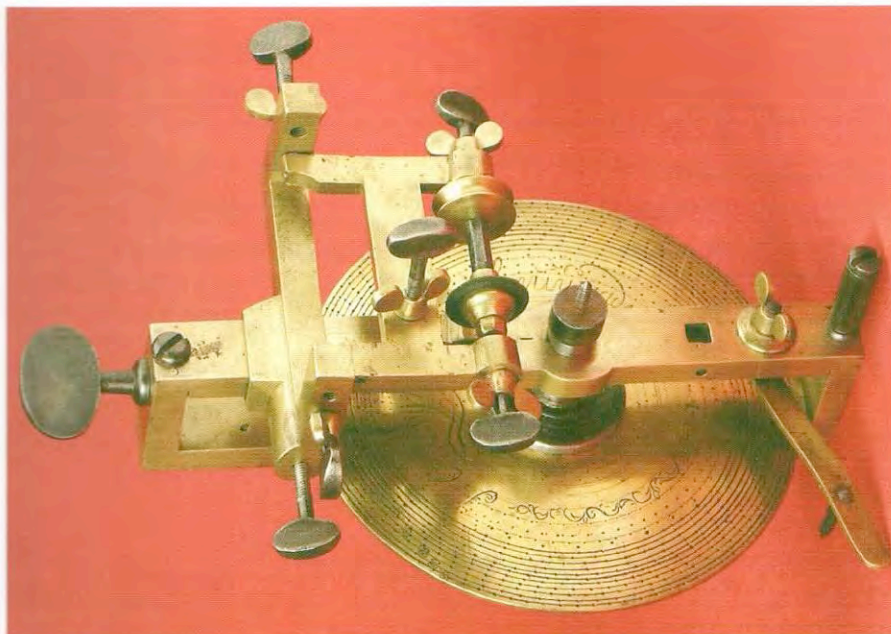
Onze altijd actieve Vriendenvereniging en individuele vrijwilligers droegen veel bij aan de evenementen en het functioneren van het MNU.

Er kon een Veiligheidsplan vastgesteld worden. Met name door een aantal Zaanse fondsen (de Stichting Ir. P.M. Duyvis, het Krijt Hulpfonds, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en de Vereniging genaamd Gerrit Blaauw) zijn voldoende middelen bijgedragen om een begin te kunnen maken met de uitvoering van het plan. Omdat we nog niet al het geld bijeen hebben, zijn ook bijdragen van particulieren meer dan welkom. Uw bijdrage is fiscaal aftrekbaar! Voor nadere informatie kunt u contact opnemen met Carel Hofland (directeur@mnuurwerk.nl of 06-48185114).

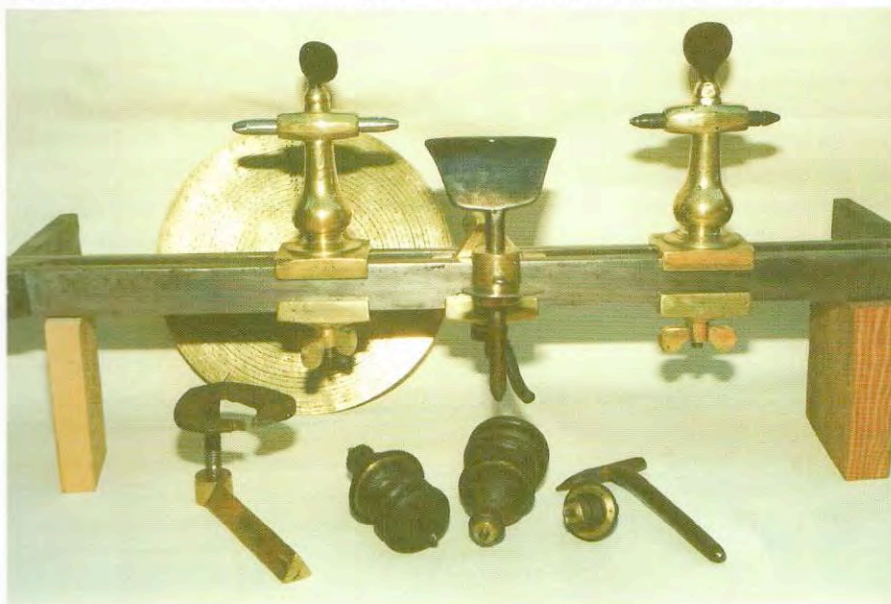
Minder tevredenheid is er over de ontwikkeling van het bezoekersaantal. Dit is na een aantal jaren met een stabiel aantal van rond de 9.500 in 2010 met 2.500 bezoekers gedaald. De oorzaken hiervan zijn beleidswijzigingen van de Zaanse Schans, waardoor alleen nog instellingen die het gehele jaar full time open zijn kunnen participeren in de combinatiepas, en van de gemeente Zaanstad, die afstapte van een systeem van vrije toegang voor jeugdigen. Verder loopt de laatste jaren het aandeel van bezoekers met een Museumkaart gestadig op. De vergoeding die het MNU hiervoor krijgt is minder dan 50% van de normale entree. Dat dit serieuze gevolgen heeft voor de entree-inkomsten van het MNU behoeft geen betoog. Gelukkig hebben we veel kunnen goedmaken met onze verkopen. Daarvoor zijn we onze klanten, in de museumwinkel, via de mail of op de Rikketik, zeer erkentelijk.

GEREEDSCHAP IN DE AANDACHT

Het jaar 2010 eindigde voortreffelijk met de verwerving van de historische Friese

Boven: Raderfreesmachine van Oortwijn (afb. 4) en onder: twee draaibanken (afb. 5)

gereedschappen en de bijbehorende documentatie uit de collectie van Tjeerd de Jong (zie diens artikel in Tijdschrift 2009/1). Hiertoe behoren onder meer de raderfreesmachine van Oortwijn (afb. 4) en twee draaibanken (afb. 5).

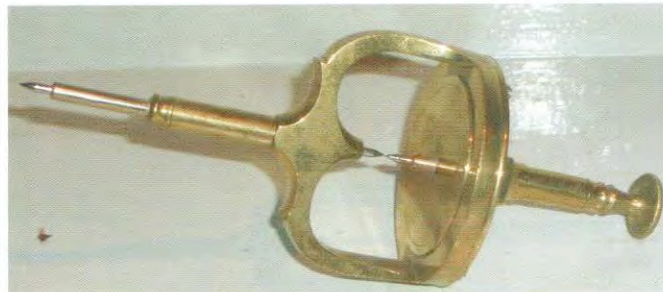
Bezoekers van het MNU weten dat we in ons knusse pand kunnen bogen op een opkamertje, dat gebruikt wordt voor het

tentoonstellen van een deel van de historische gereedschappen. Dit is een weinig overzichtelijke presentatie, en het komt ook de surveillance niet ten goede. Het veiliger presenteren van kleine objecten is een aandachtspunt in ons Veiligheidsplan.

Gereedschappen zijn belangrijk in de geschiedenis van de tijdmeting. De klokkenmaker, en zeker de horlogemaker, kon

Afb. 6 en 7 - Gereedschappen

MUSEUM VAN HET NEDERLANDSE UURWERK

- Home
- Museum
- Collectie
- Tentoonstellingen
- Vrienden
- Vrijwilligers
- Museum Shop
- Route
- Links
- Gastenboek

Het Museum van het Nederlandse Uurwerk (MNU) toont een overzicht van de geschiedenis van het Nederlandse uurwerk. Van de vroegste torenuurwerken tot aan de 20e eeuw, met daar tussen in Hollandse uurwerken uit de bloeiperiode (de 18e eeuw) en klokken uit de Nederlandse regio's. Het middelpunt van de collectie wordt gevormd door klokken uit de periode van de uitvinding van het slingeruurwerk door Christiaan Huygens.

Dit geregistreerde museum is gevestigd in een schilderachtig 17e eeuws wevershuis op de Zaanse Schans waar de uurwerken zoveel mogelijk in werking worden getoond.

In de presentatie geeft het MNU extra aandacht aan objecten uit de collectie die licht werpen op onze vaderlandse geschiedenis. We verwachten dat het voor veel bezoekers een verrassing zal zijn hoeveel uurwerken daarover te vertellen hebben.

Nieuws Archief:

(Kies de nieuwsdatum uit het archief)

Actueel

- Museum Nieuws Nummer 1 2011
- Nieuwsbrief De Tijdmelder (jaargang: 7 / nummer: 1 - januari 2011)
- VRIJWILLIGERS GEZOCHT!
Het museum heeft ook uw steun nodig!
- Download of bekijk door hier te klikken de nieuwe brochure van het MNU!
- Museumgasten in het MNU. De aflevering is te vinden op de website van de Avro. Klik hier om de aflevering te bekijken.

Ontvangsten buiten openingstijden, rondleidingen en raadpleging museumbibliotheek mogelijk op aanvraag.
In de Museum Shop is een ruime keuze aan titels voorradig op het gebied van uurwerken (Nederlands en Internationaal).

www.mnuurwerk.nl

niet buiten allerlei gespecialiseerd gereedschap. Wie die gereedschappen niet kent, kan zich niet voorstellen hoe uurwerken gemaakt en gerepareerd werden. En sommige van die gereedschappen zijn op zich ook prachtige machines! Deze winter werken we aan een nieuwe presentatie van het gereedschap. Er komt een grote vitrine, waarin de gereedschappen goed beschermd, in het zicht en overzichtelijk getoond zullen worden (afb. 6 en 7). Vanaf 1 april, het begin van het nieuwe seizoen, kan het MNU zo een betere blik bieden op het vak van de klokken- en horlogemaker. Wie van techniek houdt, moet zeker eens komen kijken!

WEBSITE

Wie belangstelling heeft voor het museum kan zijn licht opsteken op www.mnuurwerk.nl. We plaatsen daar steeds meer content.

Ook wie een kleedje zoekt voor zijn stoel- of staartklok kan mogelijk in onze winkel een exemplaar naar zijn smaak vinden.

Gegevens over het museum zijn ook te vinden via de website van de Horological Foundation: www.antique-horology.org. Historische gegevens van Nederlandse uurwerken en voorbeelden uit museale en particuliere collecties zijn te vinden op de website www.tijdvoorklokken.nl.

EXPOSITIE

Tegelijk met de opening van het nieuwe seizoen zal een tijdelijke expositie starten van klassieke Zenithhorloges uit de VeldesZenith-collectie. Deze horloges stammen uit de periode dat de horlogemaker zijn gereedschap nog volop gebruikte. We denken dat de combinatie van horloges met horlogemakersgereedschappen tot de verbeelding zal spreken. Binnenkort meer nieuws over deze expositie.

DE TIJDMELDER

Inmiddels is de vierde aflevering van onze digitale nieuwsbrief "De Tijdmelder" verschenen. Hierin staan o.a. artikelen over de in 2009 verworven staande klok van Steven Huijgens en over onze nieuwe gereedschapspresentatie.

De nieuwsbrief is te lezen op onze website www.mnuurwerk.nl. Wie de nieuwsbrief niet per e-mail heeft ontvangen kan zich opgeven via directeur@mnuurwerk.nl. Let wel, we versturen de nieuwsbrief alleen digitaal!

BOEKHANDEL

Onze boekenwinkel levert een onmisbare bijdrage aan de financiering van het MNU. We worden maar voor een kleine 30% gesubsidieerd, de rest moeten we zelf verdienen. Onze acties om belangrijke nieuwe boeken op grotere schaal in te kopen en daarbij voordeel door te geven aan de kopers verlopen succesvol, maar het zou nog beter kunnen. Als u, lezer, een nieuwe verschijning signaleert,

Tijd voor klokken

Deze site bevat informatie over Nederlandse uurwerken; de historische ontwikkeling, voorbeelden uit museale en particuliere collecties, contactadressen, onderwijsinformatie en actualiteit. Tijd voor klokken is een initiatief van de stichting Boom-Time.

Veel gesteld
Woordentijds
-Zoeken-
ok
Zoek opvragen

Tijdlijn

1500 1600 1700 1800 1900

Een overzicht van de belangrijkste hoogtepunten uit de Nederlandse uurwerkgeschiedenis. Kies hiermee een periode.

Middeleeuwen Renaissance Gouden Eeuw Pruisentijd Industriële Tijdperk Moderne

Catalogus

De Catalogus is op dit moment nog niet in werking.

Tijdwijs

Informatie voor onderwijs en studie.

Actueel

Tentoonstelling voor k...
Niet eerder tentoongestelde klokken uit particulier verzameld Nederland nemen de mee door 19 juni tot september deze speciale tentoonstelling zien in het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum Schoonhoven

Christiaan Huygens
Februari 24
Aankoop H van Salom Coster doet

www.tijdvoorklokken.nl

THE HOROLOGICAL FOUNDATION WWW.ANTIQUE-HOROLOGY.ORG

Search horological OBJECTS, ADDRESSES and historical MAKERS & NAMES.

Click any relevant search button in the tables

Museums & Collections Restorers Dealers Australia Austria Belgium Brazil Canada Czech Republic Denmark Finland France Great Britain Germany Italy Japan Netherlands New Zealand Portugal Spain Switzerland UK (Great Britain) USA www Other countries	Auctioneers Experts Tools Parts & Services for Sale Barometers Bells Cases and fittings Clock parts Dials Engraving Electric Glasses Crystals and Domes Brass and Steel Enamel Springs Turret clocks Watch parts Wheels and Pinions Other Magazines & Organisations Barometer specialists Wanted For Sale from various sources Stolen Books Articles Symbols explained (Iconology) Glossary (Horological Lexicon) Links	Former Makers & Names (takes 10 sec. to open) Trade Marks Serial Numbers International More Trade Marks More German makers More Swiss makers Elgin watches Swiss Watch brands Silver, Hall & Makers Marks Instrument Makers
--	--	--

Search this site GO

All Categories & Countries (selectable per country)

New free PDA service Find Makers, Serial Numbers and objects on your PDA (www.findmakers.com)

The Horological Foundation's 2011 Collectors Diary.

The Horological Foundation publishes a sumptuous desk diary comprising more than 70 colour photographs on outstanding Antique Clocks, Watches, Barometers & Instruments.

Back to: Search Antique Clocks, Watches & Barometers for sale.

Help, we are 2 Lonesome Elephants, most likely created by James Cox...

www.antique-horology.org

bestel dan niet onmiddellijk, maar geef de tip door aan het MNU. Samen staan we sterker!

Boeken kunnen ook via onze website besteld worden. Hier wordt geregeld een actuele lijst van de verkrijgbare titels over tijdmeting gepubliceerd. In de winkel zijn verder veilingcatalogi en oude afleveringen van tijdschriften verkrijgbaar. Vakliteratuur is onmisbaar voor de serieuze liefhebber. Met een aankoop bij het MNU steunt u het museum!

VRIJWILLIGERS

Het museum heeft dringend behoefte aan nieuwe vrijwilligers. Hebt u belangstelling voor incidentele klussen op het gebied van onderhoud, inrichting en tentoonstellingsopbouw of voor het begeleiden van bezoekers, meld u dan bij Carel Hofland. Ook (incidentele) hulp bij andere activiteiten, zoals objectregistratie, PR en publicaties en het beheer van de bibliotheek en de boekenwinkel, is welkom. Suggesties over hier niet genoemde activiteiten zijn ook welkom. Telefoon 06-48185114, e-mail directeur@mnuurwerk.nl. Contact opnemen verplicht u tot niets!

ADRES EN OPENINGSTIJDEN

Museum van het Nederlandse Uurwerk

Kalverringdijk 3 (Zaanse Schans)
1509 BT Zaandam

Tel.: 075-61 79 769.

Openingstijden: 11.00 – 17.00 uur

Het MNU is vanaf 1 april 2011 weer zes dagen per week geopend, alleen op maandag niet.

Aangeboden: Ambachtelijk handgeknoopt knobbelkoord voor uw antieke klok. Vlaskoord of hennepkoord in de kleur naturel of groen. Diameters van 4 tot 9 millimeter. M. Penso, tel. 055 - 576 84 26, bij voorkeur tussen 17.00 en 19.00 uur.

VERENIGINGSNIEUWS AHS

Het programma voor de eerste helft van 2011:

Zaterdag 2 april 2011

13.30 uur, Odijk. Voordracht door Paul Kersten en Chris Schouten over "Die geodätische Felduhr Max Richter no 193 oder Strasser & Rohde no 193."

Zaterdag 14 mei 2011

13.30 uur, Odijk (of Zaandam, wordt later bekendgemaakt). Een speciale bijeenkomst om de Costerklok (N3) aan een minutieus onderzoek te onderwerpen. Aard en omvang nader in te vullen. De 'Kistjesbijlage' van Tijdschrift en verschillende stukken in het laatste Journal als huiswerk bestuderen!

**11 ANTIEKE KLOKKEN
RESTAURATIE & VERKOOP**

Nieuwstraat 15
4331 JK Middelburg
tel: 0118 633425
e-mail: albertdegoeij@hotmail.com

UURWERKMAKERIJ ALBERT DE GOEIJ

Klokkencollecties willen samenwerken

Door E.H. Glasius

De besturen van de Stichting Museum en Archief van Tijdmeetkunde (SMAT) en van de Stichting Museum van het Nederlandse Uurwerk (MNU), eigenaren en beheerders van de grootste openbare collecties in Nederland op het gebied van tijdmeetkunde, hebben een intentieverklaring tot samenwerking ondertekend. Zij menen dat hun doelstellingen gezamenlijk beter gerealiseerd kunnen worden en gaan hierover overleg voeren. De collectie van de SMAT is thans in bruikleen bij de Stichting Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven, die van het MNU wordt geëxposeerd in het historische gebouw aan de Zaanse Schans in Zaandam. Beide verzamelingen omvatten alle vormen van tijdmeting: zonnewijzers, klokken in alle verschijningsvormen, zak- en polshorloges. Er zijn zeer belangrijke stukken bij zoals klokken van Salomon Coster die in opdracht van Christiaan Huygens de eerste slingeruurwerken vervaardigde.

Onderwerp van gesprek zijn in eerste instantie:

- bevorderen van kennis en kunde;
- bieden van een gezamenlijk platform, o.a. voor collectiebeheer;
- overleg met andere belanghebbenden.

Een delegatie uit beide besturen gaat nu de mogelijkheden inventariseren. Daarbij zal ook met andere belanghebbenden in de klokkenwereld overleg worden gevoerd. De delegatie bestaat uit drs. Rob Beukers, voorzitter bestuur MNU, Ben Hordijk, voorzitter SMAT, Michiel van Hees, lid bestuur MNU en Lukas Warnaars, lid bestuur SMAT.

Het initiatief tot nauwere samenwerking wordt mede ondersteund door enkele belangrijke particuliere verzamelaars en stichtingen die actief zijn op dit gebied zoals de Stichting Boom-Time en de Stichting De Oude Tijdwijzer.

Sfinxen op een klok

In verzamelingen en ook in de handel zijn nog al eens pendules te zien waarbij twee sfinxen onderdeel van de kast vormen. Ook op de tentoonstelling "Dierbare Vrienden" die vorig jaar in het MNU werd gehouden, was zo'n klok te zien (afb. 1). De sfinxen zijn te danken aan de Franse heerser Napoleon. Bij de terugkeer van Napoleon van zijn veldtocht naar Egypte in 1799 nam hij veel voorwerpen en afbeeldingen uit dat land mee, o.a. van obelisk en sfinxen. Deze werden nageemaakt, bij voorbeeld als tuinbeelden en versiering voor pleinen, maar ook als versiering op meubels, e.d. Gezien de sfinxen is deze klok dus vrijwel zeker ná 1799 gemaakt.

Een nog nauwkeuriger datering is mogelijk door de slingerlens. Die heeft de vorm van een adelaar. Dit symbool voerde Napoleon vooral na zijn kroning tot keizer in 1804. Deze klok is dan ook vrijwel zeker kort na dat jaar vervaardigd. Niet voor niets is de adelaar door een

ruitje aan de voorkant goed te zien: de maker wilde zijn keizerlijke gezindheid duidelijk demonstreren. En ook een koper de mogelijkheid geven een klok aan te schaffen die niet alleen versierd was naar de laatste mode, maar waarmee deze bovendien zijn liefde voor de keizer kon laten zien. De stijl van de kast is Empire, een strakke reactie op de drukke Lodewijk-stijlen. Bij voorkeur werd maho-

niehout gebruikt, bescheiden versierd met fijne vergulde ornamenten (afb. 2).

Afmetingen: hoogte 30 cm, breedte 19 cm, diepte 17 cm

Fransse Pendule

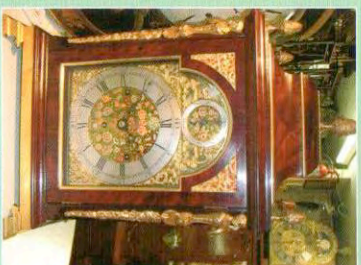
Fransse Pendule in prima staat
Kast licht beschadigd.
Afhhaal prijs: € 600,-

Wereldklok Citizen
Afhhaal prijs: € 200,-

jolandahelmer@xs4all.nl
mobiel telnr: 06 53193733

A.C. Lijs

Restaurator van
antieke klokken

Reparatie en restauratie

In- en verkoop

Rijksgeplomeerd klokkennaker horloger

Meer dan 35 jaar ervaring in het
restaureren van antieke klokken

Vlaskruid 30, Zeewolde-Zuid

Tel. 036 – 522 15 08

Fax. 036 – 522 22 53

www.antique-clocks.nl

www.antique-horology.org/lijs

40 Years Hans Kref't Antique Clocks

Uitnodiging

Open dagen 18 t/m 21 maart 2011

U bent van harte welkom tussen
10:00 tot 18:00 uur.

Wij zorgen voor levende muziek met
een hapje en een drankje.

www.hanskref't.com

0032 11 611 325